શ્રી. પાર્વતીકુંવર ગ્રંથમાળા, નં. ૧

सती दमयंतीनां आख्यान.

છપાવી પ્રસિદ્ધ કરનાર,

ગુજરાત વર્નાક્યુલર સોસાઇટી,

અમદાવાદ.

અમદાવાદ.

શા "સત્યપ્રકાશ" પ્રીન્ટીંગ પ્રેસમાં શા. પ્રેમચંદ નહાલચંદ
તથા શા. અંબાભાઇ શકરાભાઇ ગાંધીએ છાપ્યું.

કિંમત અઢી આના.

સૌ. પાર્વતીકુંવર ગ્રંથમાળા, ન ૧

सं ता दमयंतीनां आख्यान.

રચનાર,
શાસ્ત્રી નાગેશ્વર જયેષ્ઠારામ,

છપાવી પ્રસિદ્ધ કરનાર,
ગુજરાત વર્નાક્યુલર સોસાઇટી તરફથી
હીરાલાલ ત્રીભોવનદાસ પારેખ. બી, એ.
આસી. સેક્રેટરી—અમદાવાદ

આવૃત્તિ ૮ મી—પ્રત ૧૦૦૦.

અમદાવાદ:
"સત્યપ્રકાશ" પ્રિન્ટીંગ પ્રેસ.

સંવત ૧૯૬૯ સને ૧૯૧૩

કિંમત અઢી આના.

ગુજરાત વર્નાક્યુલર સોસાઈટીની સૌ૦ પાર્વતીકુંવર ગ્રંથમાળાનો

ઉપોદ્ઘાત.

સ્વદેશભક્ત અને સંસારસુધારક સ્વર્ગવાસી રા. સા. મહીપતરામ રૂપરામના પત્ની બાઈ પાર્વતીકુંવર સન ૧૮૮૯ મા ગુજરી ગયાં તેમના સદ્વિચાર અને સદ્ગુણોનું સ્મરણ રહેવા અને સ્ત્રીઓમાં સંસારી સદ્વિચાર તથા સદ્ધર્મની વૃદ્ધિ કરવાના હેતુથી એક ફંડ રૂ. ૨૦૯૦નું ઉભું થયું હતું. એની વ્યવસ્થા સોસાઈટીને સોંપી છે. આ ફંડના વ્યાજમાંથી નીચેના પુસ્તકો રચાવી "સૌ૦ પાર્વતીકુંવર ગ્રંથમાળા" તરીકે સોસાઈટીએ છપાવીને પ્રસિદ્ધ કર્યાં છે—

૧ સીતા દમયંતીનાં આખ્યાન (આવૃત્તિ ૮ મી.)
૨ નારીશિક્ષા ભાગ ૧ લો. (બીજી આવૃત્તિ)
૩ નારી શિક્ષા ભાગ ૨ જો. („ „)
૪ પાર્વતીકુંવર ચરિત્ર.
૫ કુમારી કાર્પેન્ટરનું જીવનચરિત્ર.
૬ કુટુંબનું અભિમાન અને પોતાનો દુરાગ્રહ
૭ નશીબ અને ઉદ્યોગ વિષે નિબંધ
૮ ગૃહિણીકર્તવ્યદીપિકા.
૯ નામાંકિત નારીઓ
૧૦ શિક્ષણશાસ્ત્ર.
૧૧ ખગોળ સંબંધી વ્યાખ્યાનમાળા—વ્યાખ્યાન ૧ લું.—પૃથ્વી.

ગુ૦ વ૦ સોસાઈટીની ઓફિસ.
અમદાવાદ. ૧૫—૨—૧૯૧૩

પ્રસ્તાવના.

વાંચનાર તથા સાંભળનારને પ્રત્યક્ષ કરતાં પરોક્ષ ઉપદેશની અસર વહેલી થાય છે એ સુપ્રસિદ્ધ છે. એ જ નિયમને અનુસરીને ઇસપે જોડેલી વાર્તાઓ વગેરે કેટલાક પરોક્ષજ્ઞાનનાં પુસ્તકો લોકપ્રિય થઇ પડયાં છે. પરોક્ષજ્ઞાનની એવી ચમત્કારિક અસર ધ્યાનમાં લઇને ગુજરાત વર્નાક્યુલર સોસાઇટીએ મર્હૂમ પાર્વતીકુંવર સાહેબ-રાયની યાદગીરીનાં ફંડમાંથી ઇનામ આપી આ સીતા દમયતીનાં આખ્યાનો લખાવ્યાં છે.

રામાયણ અને માહાભારતમાં આદિ કવિ વાલ્મીકિ તથા વ્યાસમુનિએ સંસ્કૃત ભાષામાં કથાપ્રસંગમાં તે વર્ણવ્યાં છે. ત્યાર પછીના સસ્કૃત ભાષાના ભવભૂતિ વગેરે મહાન્ કવિઓએ પણ તેમનાં ચરિત્રમાંથી કેટલાક ભાગને સસ્કૃત ભાષામાં ગદ્યપદ્યાત્મક નાટયરૂપે વર્ણવ્યા છે.

ગુજરાતી ભાષાને પુષ્ટિ આપનાર પ્રેમાનંદ વગેરે ઉત્તમ કવિઓએ પ્રાચીન સંસ્કૃત કવિઓની છાયા લઇ ગુજરાતી ભાષામાં આખ્યાન રૂપે તેનું પદ્યાત્મક વર્ણન કરેલું છે. તે ઉપરથી સિદ્ધ થાય છે કે સીતા અને દમયંતી એ બેઉ પવિત્ર સ્ત્રીઓનાં સદાચરણ ઘણા જૂના વખતથી લોકપ્રિય થતાં આવેલાં છે.

સદરહુ વિષય પર જોઇએ તેટલાં પુસ્તકો લખાએલાં છે, અને તે મહાન્ વિદ્વાનોને હાથે વિવેચાએલા છે; તથાપિ ઇતિહાસરૂપે ગદ્યમાં સાદી ભાષાથી થોડું ભણેલાં સ્ત્રી પુરુષો વાંચી શકે અને સ-

મળી શકે, એવાં પુસ્તકોની છાજી ગુજરાતી ભાષામાં ખોટ છે એમ ધારી આ પુસ્તક લખવામાં આવ્યું છે. તેમાં રામાયણ અને મહાભારતના મૂળ ઇતિહાસ પર આધાર રાખી સંક્ષેપમાં વિવેચન કર્યું છે

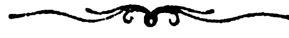
પતિપત્નીના પરસ્પર ધર્મનો આબેહુબ ચિતાર આ બે નાનકડા આખ્યાનોમાં સમાએલો છે. સંસાર સમુદ્રમાં ઉતર્યા પછી સ્ત્રીપુરુષોએ સુખદુઃખને સમયે પરસ્પર ધીરજ રાખીને કેમ વર્તન ચલાવવું, સ્ત્રીપુરુષોને પરસ્પર કેવો સંબંધ છે, વગેરે બોધદાયક વિષયો ગર્ભિતમાં સંક્ષેપમાં સમાએલા છે. સતીનાં લક્ષણ શીખવાને સ્ત્રીઓએ સદૈવ આખ્યાનો સતત પાઠ કરવા જેવાં છે. નિશાળમાં શિખતી કન્યાઓને સદુપદેશને માટે આ ઘણાં ઉપયોગી છે.

આ આખ્યાનો સરકારે પાસ કરેલાં છે, એટલે ઇનામ વગેરેમાં એની ખપત સારી થાય છે. પ્રથમની સાત આવૃત્તિઓની છપાવેલી નકલો ખપી જવાથી આ આઠમી આવૃત્તિ કાઢવામાં આવી છે. આશા છે કે જે ઉદ્દેશથી આ આખ્યાનો પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવ્યાં છે તે ઉદ્દેશ સફળ થશે.

નાગેશ્વર જયેષ્ઠારામ.

सीता दमयंतीनां आख्यान.

સીતા.

સીતા એ પતિવ્રતા બાઇને જન્મ્યા કેટલાં વર્ષ થઇ ગયાં તે નક્કી જણાતુ નથી. આદિ કવિ વાલ્મીકિમુનિ અને બીજા ઘણા જૂના પંડિતોના હાથથી લખાએલા રામાયણ, ભાગવત, તથા હનુમાન નાટક વગેરે સંસ્કૃત ગ્રંથોમાં જોતાં જણાય છે કે ત્રેતાયુગમાં સૂર્યવંશી દશરથ રાજાની રાણી કૌશલ્યાથી રામચંદ્રજીનો જન્મ થયો હતો, અને સીતા તેમની રાણી હતી.

ભરતખંડમાં મિથિલ* નામનો દેશ છે. ત્યાં અસલ જે ક્ષત્રી રાજાઓ રાજ્ય કરતા હતા, તેમને મૈથિલ રાજાઓ એવું નામ આપેલુ હતું. તેમના વંશનો મૂળ પુરૂષ વિદેહ રાજા થયો, તેથી કેટલાએક લોકો તેમના વંશજોને જનકવિદેહી કહેવા લાગ્યા. તેમની રાજધાનીનું મુખ્ય શહેર જનકપુર હતું. તે વંશમાં કેટલીએક પેઢીએ જે પ્રખ્યાત જનકરાજા થયો, તેની રાણી સુમેધાને પેટે એક સીતા નામની પુત્રી અવતરી. કેટલાક કવિ કહે છે કે ભોંય ખેડતાં હળની પૂણીથી જમીનમાં દટાયેલી એક પેટી નીકળી, તેને ઉઘાડીને જોયું તો અંદરથી આ બાળકી નજરે પડી. આ વાત કલ્પિત હશે કે કેમ તે કહી શકાતું નથી; પણ એટલુ તો ખરૂ કે કોઇ પ્રખ્યાત માણસના

---

* જનકપુર તથા ગોરખપુરનો પ્રાન્ત.

ગુણનું વર્ણન કરતાં અલંકારિક વાણી લખવાની રૂઢિ અસલથી ચાલી આવે છે. આ પ્રમાણે આજના કવિઓ પણ લખે છે. એ કન્યા જન્મી ત્યારથી જ તેના શરીરની આકૃતિ જોતાં સૌના મનમાં એમ દીસવા લાગ્યું કે એ રૂડા આચરણની નીવડશે. જેમ જેમ તે મોટી થતી ગઇ, તેમ તેમ તેનું રૂપ અને ગુણ દિવસે દિવસે શુક્લપક્ષના ચદ્રની કળા માફક ખીલવા લાગ્યાં. માબાપને એ એક જ દીકરી અને રાજકુળનું ફરજંદ, માટે તે ઘણા લાડ સાથે ઉછરી જ્યારથી એણે સમજવા માંડયું ત્યારથી તેની સેવામાં ઊંચા કુળના માણસો નીમાયાં, તેમનાં સહવાસથી કોઈ પ્રકારનો દુર્ગુણ નાનપણથી જ એનામાં પ્રવેશ કરી શકયો નહિ, તે વખતની રીત પ્રમાણે સ્ત્રીઓને વિદ્યા સબધી કેળવણી માબાપ તરફથી જરૂર જેટલી મળતી. આજ અજ્ઞાની માબાપની અભણ દીકરીઓ પશુવત્ જન્મારો ગાળે છે તેમ તે વખતે નહોતું. સીતાએ તે કાળના રીવાજ પ્રમાણે વિદ્યાનો સારો અભ્યાસ કર્યો. જનકરાજાના દરબારમાં મોટા મોટા વિદ્વાન ઋષિઓ વખતો વખત આવતા, તેમના મોંથી નીતિયુક્ત સારા સારા ઇતિહાસો, સદાચાર તથા ધર્મશાસ્ત્ર સાંભળવાનો અવકાશ એને મળતો. દરબારી કામથી પરવારીને જનકરાજા પોતાને રહેવાના એકાન્ત મહેલમાં આવતા, ત્યારે સુમેધા રાણીની સાથે હરેક વિષય ઉપર સીતાને ચર્ચા કરતી જોઇ ઘણા ખુશી થતા હતા. ધીમે ધીમે યુવાવસ્થાનાં પ્રવેશથી, જેમ જેમ સીતાના શરીરના અવયવોમાં ફેરફાર થવા માંડયો, તેમ તેમ તેની બુદ્ધિનું બીજ કેળવાઇ આ સંસાર રૂપ સમુદ્રમાં દેહરૂપી નાવ ખેડવાને પણ તે વાકેફગાર થતી ગઇ. સંસારનું સુખ ભોગવવાને સ્ત્રીપુરૂષોને એક બીજાની સરખી જરૂર છે,

એમ સીતાના મનમાં પકકું સમજાયુ સમાન પોતાની વયની સખીઓ સાથે કોઇ કોઇ વખત લગ્ન સંબધી ચર્ચા ચલાવતી; પણ પોતાના અમૂલ્ય દેહને જડ પત્થર સાથે અફાળવાને ઇચ્છતી નહોતી. વિદ્વાન, શુરો, અને સમાન વયનો લાયક પતિ મળે તો સારૂં એ વિચાર એના મનમાં વારે વારે ઘોળાવા લાગ્યો એકદમ અધીરી ન થતાં શરમને લીધે, આવા વિચારો માબાપને કાને ન પડે એવો પ્રયત્ન તે કરતી હતી. તેમ છતાં એની ચિકિત્સા ઉપરથી તેઓના સમજવામાં આવ્યું કે સીતા હવે વરવાને યોગ્ય થઇ છે. તે સમયે સ્વયવર (ઇચ્છાવર) વરવાનો ધારો ઘણોજ ઉત્તમ પ્રકરનો હતો તેથી આજની પેઠે કજોડાં અને અણબનાવથી ઉપજતા થતા નઠારાં પરિણામોનો બોજો ખમવો પડતો નહિ લગ્ન સબધથી જોડાતા જોડાનો અભિપ્રાય લીધા સિવાય લગ્ન કરવાની સઘળી સત્તા જે દેશમાં ઉપરીઓના હાથમાં છે ત્યાં સઘળે સ્થળે અનેક અનર્થોનો સભવ છે. સ્વયવરમા દેશ દેશના ક્ષત્રીઓને બોલાવી તેમના પરાક્રમ વિષે હરકોઇ રીતે પરીક્ષા લેવામાં આવતી. તેમા જે ઉત્તમ જણાય તેની સાથે કન્યા વરતી હતી. સુમેધા અને જનકે પણ પોતાની સુરૂપ, ગુણવાન્ અને ડાહી કુવરીને યોગ્ય વર ખોળવા સ્વયવર રચવો ઠરાવ્યો જનક રાજાના ઘરમાં એક ભારે અને મજબુત ધનુષ્ય હતુ, જે મોટા મોટા યોદ્ધાઓને હાથે પણ તૂટી શકતુ નહોતુ; કહે છે કે તે ધનુષ્યવડે કોઇ પરશુરામ નામના ઋષિએ એકવીશ વાર ક્ષત્રીઓની સાથે યુદ્ધ કરી તેઓને હરાવ્યા હતા. પરશુરામના ઘડપણમાં જનકરાજાએ તેની બરદાશ કરી તેના બદલામાં તેણે આ પોતાનું ધનુષ્ય જનકને બક્ષીસ આપ્યું હતુ. સીતાને નાનપણથી તે ધનુષ્ય સાથે રમવાનો શોખ ઘણોજ હતો, તેથી જનકે નકકી કર્યું કે 'જે રાજપુત્ર આ ધનુષ્યને

તોડે તેજ સીતાને વરે.' આ વાત, સીતા અને તેની મા સુમેધા વગેરે સઘળા કુટુંબને ગમી, તે ઉપરથી જનકરાજાએ દેશ દેશના રાજાઓ ઉપર કંકોત્રી મોકલી તેમને સીતાના સ્વયંવરમાં તેડયા. સીતાના વિવાહનો ઉત્સવ આખા નગરમાં સરખો જણાવા લાગ્યો. સઘળા જાતના લોકો પોતાના ઘર ધોળાવી તરેહવાર રંગનાં ચિત્રોથી તથા સુશોભિત પદાર્થોથી શણગારવા મંડયા. સ્ત્રી અને પુરૂષો પોતાનાં અંગ ઉપર નવી નવી ભાતનાં કપડાં તથા ઘરેણાં પહેરી, પોતાના રાજા ઉપરનો ખરા અંતકરણનો પ્યાર ઉલટભેર જણાવવા લાગ્યાં જનકરાજા દીવાન, કારભારી, નોકર ચાકર, વગેરે સઘળું સરકારી મંડળ મહેલ શણગારવાના કામમાં અને માંડવાની રચના તથા પરદેશી પરોણાઓને ઉતારવાની સગવડ કરવામાં ગુંથાયું. નગારાં નિશાન અને નોબતો. વગેરેથી નગરમાં એટલી ધામધૂમ મચી રહી કે આનંદ આનંદ સિવાય બીજો એકે શબ્દ સંભળાયજ નહિ નગરમાં આટલો બધો ઉમંગ જણાતાં છતા, સીતાને પોતાના એકાન્ત મહેલમાં શોકાતુરની પેઠે પથારી ઉપર પડેલી જોઇને તેની બહેનપણીઓ પૂછવા લાગી કે, "બહેન! સઘળી જગોમા હરખ અને ઉમંગ જણાવાનું કારણ તો તમે છો, તથાપિ તમારો ચહેરો જોતાં દિલગીરીનો દેખાવ નજરે આવે છે, તેનું કારણ જણાવી તમારૂ દુઃખ દૂર કરવાને અમને સામેલ કરો." સખીઓનો પોતાના ઉપર અસાધારણ પ્રેમ જોઇ, સીતા પોતાની ઉદાસીનું કારણ તેમને કહેવા લાગી

"અરે મારી વહાલી બહેનો! જગતકર્ત્તા પરમકૃપાળુ પરમેશ્વરે આ પૃથ્વી પરના પ્રાણીઓમાં નર અને માદા એ બે જાત ઉત્પન્ન કરી છે. સંસાર ભોગવવાને માટે એ બે જાતનું જોડું બનવાની જરૂર છે. મનુષ્ય સિવાય બીજાં પ્રાણીઓમાં કેવળ અંગજ્ઞાન મૂકેલું છે, અને

મનુષ્યને અગજ્ઞાન અને તર્કશક્તિ એ બે મળેલાં છે પશુ વગેરે હલકા વર્ગના પ્રાણીઓ સંસારનું સુખ નિર્વિઘ્ને ભોગવે છે, તો આપણે જ્ઞાની છતા આખી જીંદગાનીનું સુખ જેના ઉપર આધાર રાખે છે તેની સાથે સબંધ બાંધતાં પુખ્ત વિચાર શા માટે કરવો ન જોઇએ ? સ્ત્રીએ સ્વામીની સાથે અને સ્વામીએ સ્ત્રીની સાથે શી રીતે વર્તવુ, તથા તેમણે કયા ધર્મ પાળવા, તે સમજ્યા સિવાય ગૃહસ્થાશ્રમનું સુખ કદી ભોગવાતું નથી. એક બીજાના સ્વભાવ મળતા આવે તો જ જોડુ સુખી થાય છે, નહિ તો પરણ્યા પછી પસ્તાવું પડે છે. આ અત્યારનો જે ઉમંગ જણાય છે, તે તો ફક્ત ટુક મુદતને માટે છે, પણ એવો આનંદ મને જીંદગાની સુધી પહોંચશે કે નહિ ? તે બાબત મારા મનમાં તરેહ તરેહના વિચારો ઉત્પન્ન થાય છે. મારા પિતાએ નક્કી કર્યું છે કે જે રાજપુત્ર શિવધનુષ્ય તોડે તેને કન્યા આપવી, તે વાત ખરી; પણ કદાપિ કોઇ મજબુત બાંધાનો બળવાન પુરૂષ એકદમ જરખની પેઠે પોતાના કૌવતને લીધે ઓચિંતો ધનુષ્ય ભાંગી નાખશે, અને તેનામાં બુદ્ધિનો લેશ પણ નહિ હોય, અથવા તે કંઇ વિદ્યા નહિ ભણ્યો હોય, અથવા કદરૂપો કે બેડોળ હોય, તેવાની સાથે વરવુ પડશે, તો મારી શી વલે થશે ? પછી ગમે તો ઊંચા કુળનો હોય, અને પુષ્કળ દ્રવ્યભંડારનો માલીક હોય; પણ જો તે મૂર્ખ હોય તો તેની સાથે જન્મારો ગુમાવવો, અને તેને શરીર સોંપવું તે પરિણામે દુઃખરૂપ થવાનુ. અરે ! પણ નિયમ-નિયમ કરવામાં મારા બાપે ભૂલ ખાધી ! પણ ના, ના; [૧]ધનુર્વિદ્યામાં કુશળ સિવાય સાધારણ અકકલના માણસથી પરશુરામનુ ધનુષ્ય તોડાય તેમ મને લાગતું નથી એમાં ઘણો ઊંડો વિચાર કરવો પડે એવું છે કળ વગર

૧ કામઠું ચઢાવવાની તથા તીર મારવાની કળા.

એકલુ બળ વાપર્યે અર્થની સિદ્ધિ થાય તેમ નથી પછી તો ઇશ્વરની મરજી ! પણ વળી બીજો વિચાર થાય છે કે, દરેક સ્વયંવરમાં જઇ જીત મેળવવી અને અનેક રાજકન્યાઓ પરણી લાવવી, એવોજ વેપાર કોઇ ક્ષત્રીએ માંડયો હશે, તેવાના કેદખાનામાં જઇ બીજી સ્ત્રીઓની પેઠે મારે પણ [1]સડવું પડશે, તો પછી મારી શી ગતિ ? કેટલાક નીચ યુવકો ઉત્તમ કુળમાં અવતરી નઠારાની સોબતથી દુર્વ્યસન અને કુછન્દમાં પડી પોતાનો મનુષ્ય તરીકેનો ધર્મ ભૂલી જાય છે, એક પત્નીવ્રત ત્યાગ કરે છે તેવા પતિતનો સ્પર્શ આ પવિત્ર દેહને મા થાઓ મારી વહાલી બહેનો ! આવા આવા વિચારોમાં મારૂ મન ગભરાયું છે, માટેજ રાત્રે ઊંઘ આવતી નથી, તેમ કઇ ચેન પડતુ નથી ”

આ પ્રમાણે સીતાને ગભરાતી જોઇ તેની બહેનપણીઓ કહેવા લાગી કે, “ બહેન ! એમ [2]હામહારશો નહિ, પરમેશ્વર સઘળુ સારૂ કરશે. ધીરજનાં ફળ મીઠાજ હોય. ’ એમ સખીઓ તેને દીલાસો આપતી હતી, એવામાં સુમેધા માતાને પોતાના મહેલમાં આવતા જોઇ, સીતા સાવચેત થઇ બીજી આડી વાતો કરવા લાગી માતાએ કહેવા માડયુ, “ બહેન ! કાલે તારા સ્વયવરનો દિવસ મુકરર થયો છે, માટે પરવારી સાવધ રહેજે. ” તે સાંભળી સીતા પોતાને પહેરવાનાં લૂગડાં તથા ઘરેણાંગાંઠા સજ કરવાની ત્રેવડમાં પડી જનકે દબદબાથી માંડવો શણગાર્યો. મધ્ય ભાગમાં ઊંચા સમચોરસ ઓટલા ઉપર પરશુરામનું ભયકર ધનુષ્ય ગોઠવ્યુ જમણી અને ડાબી બાજુએ દેશ દેશના રાજપુત્રોને બેસવા અધિકાર પ્રમાણે આસન મૂકયાં. ધનુષ્યની સામી બાજુએ સીતા સહિત સઘળી સ્ત્રીઓને બેસવા ચક નખાવ્યા. રાજકુળના પુરૂષોની પછવાડે દીવાન, કારભારી, તથા શેઠ

---

૧ રીબાવુ. ૨ નાઉમેદ થશો નહિ.

શાહુકારોને બેસવાની ગોઠવણ ઘણી સારી રીતે કરી. છુટા મેદાનમાંથી નગરના સઘળા લોકો જોઇ શકે એવી બહોળી જગોમાં આ મંડપ રચાવ્યો હતો. દેશ દેશના ક્ષત્રી રાજાઓ પોતાનું સૈન્ય લઇ હરખભેર નગરમાં ભરાવા લાગ્યા. તેઓ પોતાને આપેલે ઉતારે ઉતર્યા. લગ્નને આગલે દિવસે સાંજથી જનકપુરમાં ભારે ભીડ થઇ રહી હતી. બીજે દિવસે સવારના પહોરમાં નહાઈ ધોઇ બણીઠણી ક્ષત્રી રાજાઓ હથિયારબંધ મંડપમાં ભરાવા લાગ્યા. પહોર દિવસ ચડતામાં તો મંડપ ખચખચીને ભરાઇ ગયો. એવામાં જનકરાજાને ખબર મળી કે "વિશ્વામિત્ર [1]રાજર્ષિ કેટલાક બ્રાહ્મણોનાં ટોળાં સાથે સ્વયંવર જોવા પધારે છે" તેથી એકદમ તે રાજા આસન ઉપરથી ઉઠી, કેટલાએક માણસો સંગાથે તેમને તેડવા સામો ગયો, અને ઘણું માન આપી પગે લાગી તેમને મંડપમાં તેડી લાવીને રાજાઓના અગ્ર ભાગમાં બ્રાહ્મણો સહિત તેમને બેસાડ્યા. વિશ્વામિત્રની જોડે સોળ સોળ વર્ષની વયના બે ક્ષત્રી બાળકો હથિયારબંધ બેઠેલા જોઇ જનકે પૂછ્યું, "આ કોણ છે, મહારાજ?" ઋષિએ કહ્યું, "એમનો સઘળો હેવાલ કહેવાને હાલ [2]અવકાશ નથી તોપણ ટુંકામાં કહું છું તે સાંભળ. અયોધ્યાના સૂર્યવંશી રાજા દશરથના એ બેઉ પુત્રો છે. તેમાં આ મોટાનું નામ રામ અને નાનાનું નામ લક્ષ્મણ છે. જેવું એમનું રૂપ જણાય છે તેને ઘટે એવા સઘળા સદ્‌ગુણોથી એ ભરપૂર છે. જેમ જેમ તમે એમના પરાક્રમથી જાણીતા થશો, તેમ તેમ તમને ખબર પડતી જશે. મારા તપોવનમાં કેટલાએક ક્રૂર રાક્ષસો આવી વારે વારે અમારા ઇશ્વરોપાસનાના કામમાં વિઘ્ન કરતા હતા, માટે મેં અયોધ્યા-

૧ તપસ્વી. ૨ વખત.

માં જઇ રાજા દશરથની મદદ માગી. તેણે આ બેઉ રાજપુત્રોને મારી સાથે બંદોબસ્ત કરવા મોકલ્યા. તેમણે મારા તપોવનમાં આવી રાક્ષસોની સાથે ભારે યુદ્ધ કર્યું, અને સુબાહુ તથા મારિચી વગેરે હજારો રાક્ષસોને મારી તેમનો પરાજય કર્યો તેથી હવે અમે સુખે વસીએ છીએ મારી રજા લઇ એ બેઉ ભાઇ અયોધ્યા જતા હતા, એવામાં તમારી કંકોત્રી આવી તેથી એમને મારી સાથે સ્વયંવર જોવા તેડી લાવ્યો છું. ધનુર્વિદ્યામાં બેઉ ઘણા ઘણાજ કુશળ છે. તેમાં વળી આ રામનાં સઘળા આચરણ [1]સ્તુતિપાત્ર છે"

આ હકીકત સાંભળી જનક અને સઘળી સભા ખુશી થઇ જનકના મનમાં આવ્યું કે, 'આ મોટો છોકરો વયે અને રૂપે મારી સીતાને લાયક છે, પણ લાચાર છું કે ધનુષ્ય ભાગે તે જ સીતાને વરે' છેવટે જનકે સભામાં ઉભા થઇ પોતાનો નિશ્ચય જણાવ્યો કે, "હે રાજકુમારો! મે આપને આટલે દૂર દેશ પધારવાને તસ્દી આપી છે, તે એટલા માટે કે ક્ષત્રીઓના બાળની પરીક્ષા માટે સામું મૂકેલું ધનુષ્ય તોડી ફતેહ મેળવે તેને મારી સીતા નામની પવિત્ર પુત્રી આપી જમાઇ કરવાનું હું ચાહું છું.'

આ વિનતિ સાંભળી જે માત્ર નામનાજ ક્ષત્રીઓ કહેવાતા હતા તેમની આશા તો અત્યારથીજ ભંગ થઇ. કેટલાએક ધનુષ્યની પાસે જઇ તેને આમથી તેમ હલાવવાનો પ્રયત્ન કર્યો, પણ કંઇ વળ્યું નહિ સઘળા રાજાઓનાં મોઢાં કરમાએલાં જોઇ વિશ્વામિત્રે રામની ભણી જોયું, એટલે સઘળી સભાના દેખતા હરણના ટોળામાંથી સિંહ નીકળે તેમ રામ ઉઠીને ઉભા થયા. બાંધેલા હથીયાર અને

૧ વખાણવા લાયક.

પહેરેલુ કવચ ઉતારીને હેઠે મૂક્યુ, અને વિશ્વામિત્રને પગે લાગી એકદમ ધનુષ્યવાળા ઓટલા ઉપર સામા જઇ ઉભા રહ્યા આ વખતે એમની આકૃતિ જોઇ, ચક્રમાં બેઠેલી સીતા તથા સઘળી સભા તલ્લીન થઇ ગઇ પોતાના ડાબા પગનો અંગુઠો ધનુષ્યના નીચલા છેડા પર અડાડયો, એટલામાં તે તુરત ઊંચુ થયુ. પણ મધ્યમાંથી ઝાલી પણચ ખેચતામાં તો શેલડીના સાંઠાની માફક તેના બે કકડા થઇ ગયા. શિવધનુષ્ય ભાંગતાં એવો ભયકર કડાકો થયો કે સભામાં બેઠેલાં સકળાં મનુષ્યો ઓચિતાનાં ઝબકી ઉઠયાં. રામનું આવુ પરાક્રમ જોઇ સઘળા વિસ્મય પામ્યા. ચારે પાસેથી “જય જય ” ના શબ્દો સભળાવા લાગ્યા, અને મંગળવાજા વાગી રહ્યાં. જનકે સીતાને આજ્ઞા કરી એટલે તે પોતાની સખીઓ સંગાથે ઉ-ઠીને ઉભી થઇ હાથમાં રત્નજડિત વરમાળા લઇ ચક્રમાંથી બહાર આવી જેમ વીજળી થવાથી નેત્ર મીંચાઇ જાય, તેમ સીતાનું સ્વ-રૂપ જોઇ મડપમા બેઠેલા ક્ષત્રી રાજાઓની આંખો તેજથી અંજાઇ ગઇ, અને પોતપોતાના આસન ઉપર પૂતળાંની પેઠે ચકિત થઇ ગયા સીતાનું શરીર નાજુક અને ઘાટીલું હતું, અને ચામડી સોનાના વરકના જેવી ચળકતી હતી. રત્નજડિત સોનાના અલંકારો ધારણ કર્યાં હતાં તે સુશોભિત રંગનાં ઝીણાં વસ્ત્રમાંથી શરીરના ખીલતા અવયવોને ઢાંકી દેતા નજરે પડતા હતા. સીતા પોતાનાં કમળ જેવાં-નેત્રો વડે [1]અમૃતદૃષ્ટિથી બેઉ બાજુ તરફ જોતી જોતી સિંહણની ચાલે ગતિ કરતી જઇ, રામચંદ્રજીના ગળામાં હાર [2]આરોપણ કરી તેમની ડાબી બાજુએ હરખભેર નીચી નજરથી ઉભી રહી.

---

૧ મીઠી નજરથી. ૨ પહેરાવી.

દેવ પુતળાં જેવુ એ જોડુ દીસવા લાગ્યું.

પછી જનકરાજાએ તુરત અયોધ્યા માણુસ મોકલી જાન સુદ્ધાં દશરથરાજાને તેડાવ્યા, અને સારૂ મૂહુર્ત્ત જોવરાવી યથાવિધિ રામને કન્યાદાન આપ્યું. જનકરાજાના ભાઇને બીજી ત્રણ દીકરીઓ હતી, તે લક્ષ્મણ વગેરે રામના નાના ત્રણ ભાઇઓ વેરે પરણાવી. સીતાને હવે સાસરે વળાવવી પડશે, અને તેનો વિયોગ થશે, એમ ધારી જ નકે આગ્રહથી ઘણા દિવસ જાનને જનકપુરમા રાખી. છેવટે દશરથની મરજી અયોધ્યા તરફ જવાને આતુર જોઇ, જનકે પહેરામણી કરી રજા આપી. જાનને વિદાય કરવા જનક રાજા દશરથની સાથે ગામથી કેટલેક દૂર સુધી ગયા. ત્યાથી તેમને પાછા વાળી દશરથરાજા કુચ કરી થોડે દિવસે અયોધ્યાના ઉપવનમાં આવી પહોંચ્યા રામ લક્ષ્મણુનુ નાની વયમાં આટલુ બધુ પરાક્રમ સાંભળી અયોધ્યાની પ્રજા હરખભેર દૂર સુધી સામી આવી. બધા મડળે વાજતે ગાજતે શહેરમાં પ્રવેશ કર્યો. રામની માતા કૌશલ્યા પોતાના પુત્રને લાયક કન્યા મળી તે જોઇ ઘણી હરખ પામી. નગરની નારીઓએ સમય પ્રમાણે શોભતાં ગીત ગાવા માંડયાં.

રામ અને સીતા પોતાના પવીત્ર આચરણથી સઘળા કુટુબને અને પ્રજાને પ્રાણ કરતાં વધારે વહાલાં થયાં. એમ અયોધ્યામાં કેટલાક દિવસ ગયા પછી દશરથરાજાએ પોતાની વૃદ્ધાવસ્થા જોઇ વિચાર્યુ કે, ' રાજ્ય ચલાવવાના સઘળા ગુણ પાટવીકુંવર રામની યોગ્ય ઉમરે દાખલ થયા છે, માટે મારા જીવતાં એને ગાદી ઉપર બેસાડાય તો ઘણું સારૂ, એમ ધારી વસિષ્ઠ નામના પોતાના કુળગુરૂને બોલાવી પોતાનો અભિપ્રાય તેમને જણાવ્યો વસિષ્ઠ અને

રાજ્યને લગતા વળગતા સઘળા કારભારી મંડળે દશરથરાજાના એ વિચારને ટેકો આપ્યો. પ્રજા પણ નવા રાજાની હકુમત તળે ઉત્તમ સુખશાન્તિ મેળવવાને આતુર જણાઇ. એમ સર્વનો એકમત જોઇ દશરથે મૂહુર્ત નક્કી કર્યું. રામનો ઓરમાઇ ભાઇ સુમિત્રાનો પુત્ર લક્ષ્મણ જે રામની સાથે હમેશા રહેતો હતો, તે પણ આ વાત સાંભળી ઘણો ખુશી થયો. રામના બીજા બે ઓરમાઇ ભાઇ ભરત અને શત્રુઘ્ન આ અરસામાં મોસાળ ગએલા હતા, પણ તેમની માતા કૈકેયી અયોધ્યામાં હતી 'રામને કાલે ગાદી મળશે,' એ વાત બધા નગરમાં ફેલાઇ તે મથુરા નામની કૈકેયીની ખાનગી દાસી હતી તેણે સાંભળી તે દાસી નીચ સ્વભાવની અને અદેખી હતી. તેથી તેણે કૈકેયીનું મન ભમાવ્યું, અને તેના પુત્ર ભરતને ગાદી મળે એવો પ્રયત્ન કરવાને ઉશ્કેરણી આપી. રામને પટાભિષેક કરવાની દિવસની પહેલાંની રાત્રીએ જ્યારે દશરથરાજા કૈકેયીના મહેલમા ગયા ત્યારે તે રાણીએ પાખંડ રચ્યુ. મહા ક્રોધે ભરાએલી તે રાણી ઘરેણા ગાંઠાં કાઢી નાંખી રીસાઇ ને જમીન પર પડી લોટવા લાગી. તે જોઇ દશરથરાજાએ તેને તેમ કરવાનુ કારણ પૂછ્યું. ત્યારે તોબરા જેવડુ મોઢું કરી બરબડવા લાગી કે "તમે વૃષપર્વ દૈત્યની સાથે યુદ્ધ કરવા ગયા, તે વારે હુ તમારી સાથે હતી. ત્યાં યુદ્ધ કરતાં તમારા રથની ધરી ભાંગી, ત્યારે ધરીની જગાએ તરત મેં મારો હાથ ઘાલી રથને ટકાવ્યો હતો. તેના બદલામાં હું જે માગું તે આપવા તમે મારી સાથે બંધાએલા છો. તે આજ સુધી મને આપ્યું નથી, તો હવે તમારે મારૂં શું કામ છે? મારા કરતાં વધારે વહાલી બીજી ઘણીઓ છે, તેમને ત્યાં જવું મૂકી અહિં આવવું તમને ઘટતું નથી." કૈકેયીનું કપટ ભર્યું આ વચન સાંભળી દશરથ રાજા કહેવા લાગ્યા; "હે પ્રિયે!

તું મને પ્રાણ કરતાં પણ ઘણીજ પ્યારી છે ઉઠ તારી ઇચ્છામા આવે તે માગી લે. તું જે માગીશ તે હુ આપીશ " તે સાંભળી કૈકેયી ઝડપ બેઠી થઇ અને કહેવા લાગી કે, " જો સૂર્યવંશમાં ઉત્પન્ન થયા હો અને સત્યવાદી હો, તો ભરતને રાજ્યગાદી આપો, અને રામને ચૌદ વર્ષ સુધી કોઇ વનમા મોકલો " આવી નિર્દય ક્રૂર વાણી સાંભળી દશરથ બેભાન થઇ પૃથ્વી ઉપર પડયા દુખી રાજાને સત્યના ભયથી બોલવાનો કંઇ અવકાશ ન રહ્યો પોતાના સ્વાર્થમાં આંધળી થયેલી સ્ત્રીઓ ધણી, માબાપ, સગાવહાલા, વગેરે કોઇનુ સુખ ન ચહાતા માત્ર પોતાનુ ભલુ કરવાને ઇચ્છે છે એવુ સાહસ કરવાથી તેમને સુખ મળતુ નથી. પરતુ ઉલટી લોકમાં આબરૂ ઘટે છે તેવી નાદાન સ્ત્રીઓનો વિશ્વાસ સારા ડાહ્યા માણસો કરતા નથી. કૈકેયીએ રાજા પાસે માગેલા વરદાનની વાત સવારમાં રામના જાણવામાં આવી ત્યારે તે સત્યધર્મપાલક યુવરાજે ઓરમાન માતા ઉપર કાંઇ પણ દ્વેષ ન ચલાવતાં, પોતાના આક્રંદ કરતા પડેલા પિતા પાસે જઇ પ્રણામ કર્યા અને તેમનુ વચન મિથ્યા ન જાય માટે વનમાં જવાની આજ્ઞા માગી. ત્યાંથી પોતાની માતા કૌશલ્યા પાસે આવી સઘળો હેવાલ નિવેદન કર્યો, અને તેમની પણ રજા માગી કૌશલ્યાએ ઘણો કકાસ કરવા માંડયો તોપણ પિતાનુ વચન પાળવા સારૂ કશુ નહિ ગણકારતાં પોતાની વહાલી અને પતિવ્રતા સ્ત્રી સીતાની પાસે આવી કહેવા લાગ્યા કે " હે પ્રિયે! માતાપિતાનો મને વનમાં મોકલવાનો હુકમ થયો છે માટે રજા આપ. હુ ચૌદ વરસ વનમાં રહી ઉતાવળો પાછો આવીશ. ત્યાં સુધી મારી સઘળી માતાઓ સમાન માની સૌની સેવા કરજે. " રામનાં આ વચન સાંભળી પોતાની ઓરમાન સાસુ કૈકેયી ઉપર જરા પણ માઠું ન લગાડતાં, સીતા

કહેવા લાગી કે, " પ્રાણનાથ ! આપની આજ્ઞાનું ઉલ્લંઘન કરવા હું લાયક નથી; પરંતુ કરગરીને કહું છું કે પરણતી વેળા જે વખતે મેં આપનો હાથ ઝાલ્યો તે જ વખતે સૂર્ય અગ્નિ તથા બ્રાહ્મણોના દેખતાં મે પ્રતિજ્ઞા લીધી છે કે આપના સુખ અને દુઃખમા મારો સરખો હક્ક છે. અયોધ્યાના રાજ્યવૈભવની અને માતાપિતા વગેરે કુટુંબ સબંધી સુખની ઇચ્છા ન કરતાં, પોતાના કુળને લાંછન ન લાગે માટે આપ પિતાનું વચન સત્ય કરવાને વનમાં જવા તૈયાર થયા છો, અને મને અધર્મમાં નાંખવા ચાહો છો ! ના, ના, તમે એમ કરો જ નહિ. આપની સેવા બજાવતાં મારી કંઇ ભૂલ થએલી હશે, માટે આપ મને દૂર કરવાને ઇચ્છો છો ! આપના વિના રાજ્યાદિક સુખ મારે શા ઉપયોગનું છે ? મને વનમાં સાથે તેડવાની આજ્ઞા ન હોય તો તમારાથી વિયોગી આ પાપી દેહને રાખવાને હું ઇચ્છતી નથી, વેળાસર તેને પ્રાણરહિત કરવો ઘટે છે ! " સીતાનું આ નરમ બોલવું સાંભળી રામનું હૈયું ઓચિતું ભરાઇ આવ્યું અને ગદગદ કંઠે કહેવા લાગ્યા, " અરે ! મારી વહાલી ! કોઇ દિવસ ઘરમાંથી તું બહાર નીકળી નથી અને સૂર્યનો પરિપૂર્ણ પ્રકાશ કદી તારા ઉપર પડ્યો નથી, તે તું ટાઢ, તડકો અને વરસાદ સહન કરતી કરતી કોમળ અડવાણે પગે કાંકરા અને કાંટામાં શી રીતે ચાલી શકીશ ? " સીતાએ કહ્યું " સ્વામીનાથ ! કંઇ ફિકર નહિ, તમારા શરીરવડે આ શરીર સુકુમાર જણાય છે, માટે જ્યાં આપનું શરીર હોય ત્યાં આ શરીરને રહેવામાં કલ્યાણ છે. " સીતાનાં હૃદયવેધક ધર્મયુક્ત વચન સાંભળી રામચંદ્રે તેને પોતાની સાથે લીધી. લક્ષ્મણે પણ આ ટાણે ખરો ભ્રાતૃભાવ બજાવ્યો. મહા કલ્પાંત કરીને

તે પણ રામની સાથે વનમાં જવા તૈયાર થયો રામ, લક્ષ્મણ અને સીતા અયોધ્યામાંથી બહાર નીકળ્યાં, તે વખતે આખા નગરમાં હાહાકાર વર્તાયો. સઘળા લોકો કૈકેયીને નીચ કહી ધિકકારવા લાગ્યા થોડા વખતમા રામ, લક્ષ્મણ અને સીતા ચિત્રકુટના ડુંગરોમા આવીને રહ્યાં. રામના વિયોગથી દશરથનુ મોત થયુ. આ વાત ભરત અને શત્રુઘ્ને જાણી, એટલે તરત તે બન્ને ભાઇ અયોધ્યામા આવ્યા. દશરથનુ મોત, રામનુ વનમા જવું, અને નગરની પ્રજાની ઉદાસી, એ બધાનુ કારણ પોતાની માતા કૈકેયીને જાણી ભરતે તેને ઘણો ઠપકો દીધો, પછી કૌશલ્યાની આસનાવાસના કરી તથા પિતાને અગ્નિસરકાર કરી કેટલાક પ્રધાનોને સાથે લઇ ભરતજી રામને પાછા વાળવા ચિત્રકુટમાં આવ્યા. ઘણી આજીજી કરી પણ રામ પાછા ન વળ્યા, તેથી છેવટે નિરાશ થઇ ભરતે “ અયોધ્યામાં પેસવુ નહિ ” એવી પ્રતિજ્ઞા લીધી અને રામને પાછા આવવાની વાટ જોતા નદી ગામમાં તપસ્વી વેષે રહ્યા. પછી શત્રુઘ્ને પાછા જઇ અયોધ્યાની રાજગાદીનો કારભાર ચલાવવા માંડયો.

ભરતના જવા પછી રામે વિચાર્યું કે ‘ આ જગો અયોધ્યાની નજીક છે, માટે, ભરત વારે વારે આવી મને પાછો વાળવાનો પ્રયત્ન કરશે. વળી મારા મનમાં જે જગપ્રસિદ્ધ થવાના વિચારો છે, ને આમ એક જગોએ બેશી રહેવાથી પાર નહિ પડે, પણ ઉલટું તેમા વિઘ્ન નડશે. ’ એમ ધારી સીતા તથા લક્ષ્મણ સહિત દક્ષિણ દિશાને માર્ગે રામ ચાલી નીકળ્યા. માર્ગમાં જેઓ લૂટફાટ કરતા હતા તેમનો પરાજય કરતા કરતા થોડી મુદતમાં તે અત્રિ નામના એક પવિત્ર ઋષિના આશ્રમમાં આવી પહોંચ્યા. તે ઋષિએ રામની પરોણાગત

ઘણી સારી રીતે કરી. ઋષિપત્ની અનુસુયા પતિવ્રતા હતી. તેણે સીતાને નાની વયમાં પતિની સાથે વનમાં નીકળેલી જોઇ, વગડામાં સ્વામીની સાથે વર્તવાના કેટલાએક ધર્મનો ઉપદેશ કર્યો અને [1]વલ્કલ વસ્ત્ર બક્ષીસ આપ્યાં. તે સીતાએ રામની આજ્ઞા લઇ સ્વીકાર્યાં. અત્રિ અને અનુસુયાની સલાહ લઇ, રામે દક્ષિણમાં ગોદાવરી નદીના કાંઠા ઉપરના પહાડી દેશમાં રહેવાનો નિશ્ચય કર્યો. જે વનમાં રામચંદ્રજી રહ્યા તેને [2]પંચવટી એ નામથી લોકો ઓળખે છે. હિંદુસ્તાનના દક્ષિણ અને ઉત્તર ભાગનું મધ્યસ્થળ ધારી રામચંદ્રજી ત્યાં રહ્યા.

વૈભવાદિક સુખ સમયે સ્વામિની સાથે ભાગ લે એવી અનેક સ્ત્રીઓ દુનિયામાં મળી આવશે; પણ સંકટ સમયે સાથે રહી એવી સીતા સરખી સતી સ્ત્રીઓ જવલ્લે જડશે. જ્યાં સુધી સ્વામી પૈસે ટકે અને શરીરે સુખી હોય છે, ત્યાં સુધી ગૃહસ્થાશ્રમનો વિભાગ કરવો, એમાં સ્ત્રીએ પોતાના પતિને માઠું ન લાગે એવી રીતે સદાચરણથી વર્તવું સહેલું છે, પણ સંકટ સમયે ધીરજ આપી તેના દુ:ખમાં ભાગ લેવો, અથવા અકળાએલા સ્વામીને સારા વિચારો બતાવી તેને દુ:ખમાંથી છોડવાના ઉપાયો યોજવા, એ કામ ઘણું કઠણ છે. કેટલીએક ઉદ્ધત સ્વભાવની જુવાન સ્ત્રીઓ અજ્ઞાનતાને લીધે પતિ એટલે કોણ અને તેનો સ્ત્રીની સાથે કેવો સબંધ જોડાયેલો છે એ જ પ્રથમ જાણતી નથી તો પછી તેની સાથે શા રીતે વર્તવું,

---

૧ ઝાડની છાલનાં કપડા. ૨ હાલના નાશિક શહેરની પાસે ગોદાવરી સામે પાર જે જગાએ પાંચ વડ છે, તેને પંચવટી કહે છે. તેની પાસે સીતાની ગુફા છે, અને ત્યાંથી આશરે એક મૈલ દૂરના સ્થળને તપોવન કહે છે.

એ વાતનો વિચાર તેમના મનમાં ક્યાંથી આવે ? પતિ એ સંસ્કૃત ભાષાનો શબ્દ છે. એનો અર્થ રક્ષણ કરનાર અથવા પાલન કરનાર એવો થાય છે. જગતનિયન્તાએ આ જગતમાં સ્ત્રી અને પુરૂષ એવી બે જાતો ઉત્પન્ન કરેલી છે સંસારનું સુખ નિર્વિઘ્ને ભોગવવાને એ બેઉને અન્યોન્ય સરખી જરૂર છે. એકલા પુરૂષોથી જગતનો વ્યવહાર નભે નહિ, તેમ એકલી સ્ત્રીઓ પણ કંઇજ ઉપયોગી નથી સૃષ્ટિનું બંધારણ બેઉના ઉપર સમાન આધાર રાખે છે સ્ત્રી પુરૂષોએ એમ ન સમજવું કે કેવળ પ્રજોત્પત્તિ કરવી, એટલોજ સ્ત્રી પુરૂષોને અન્યોન્ય સ્વાર્થ છે. પ્રજોત્પાદનકર્મ તો પશ્વાદિક બીજા પ્રાણીઓ પણ કરી શકે છે. સ્ત્રીના પુરૂષ પ્રત્યે શા ધર્મ છે અને પુરૂષના સ્ત્રી પ્રત્યે શા ધર્મ છે, એ સમજાય તોજ આ દુનિયામા સુખી થવાય છે. કેટલાક પુરૂષો એમ સમજે છે કે, ' સ્ત્રી એ અધમ જાતિ છે. આપણે તો મરદ છીએ, માટે એના કરતાં ઉત્તમ છીએ, આપણે તેના ધણી એટલે મુખ્ત્યાર છીએ, આપણે ચહાય તેમ કરવા સ્વતંત્ર છીએ; સ્ત્રી આપણી તાબેદાર છે, માટે આપણે જેમ તેના ઉપર જૂલમ ગુજારીએ, તેમ તે સહન કરવાને યોગ્ય છે ' આમ સમજવુ એ કેવળ મૂર્ખાઇનું લક્ષણ છે. તમે સ્ત્રીના ધણી થયા એટલે જેમ ગાયો ભેંસોના અથવા બીજાં મૂગાં પ્રાણીના ધણી કહેવાય છે તેવા નહિ, પણ જૂદાજ પ્રકારના ધણી થાઓ છો. જે જ્ઞાનના આશ્રયથી આપણે બીજાં પ્રાણીથી ઉત્તમ ગણીએ છીએ એ જ્ઞાનરૂપી બીજ મનુષ્ય વર્ગમાં એટલે સ્ત્રી અને પુરૂષોમાં ઇશ્વરે સમ મૂકેલું છે. કેળવાએલું જ્ઞાન બેઉ વર્ગમાં સરખો ફાયદો આપે છે. માત્ર સ્ત્રીની યોગ્યતા અને પુરૂષની યોગ્યતામાં કંઇક તફાવત છે.

તફાવતનું મુખ્ય કારણ સ્ત્રીની સ્વભાવિક નાજુકી અને કોમળતા છે. સ્ત્રીએ દરેક કામમાં પુરૂષની સહાયતા લઇ આગળ પડવું એજ એને સુખરૂપ થાય છે, કેમકે દરેક મોટા કામમાં એને પુરૂષની અપેક્ષા છે. સ્ત્રી એ ક્ષેત્રરૂપ છે, અને પુરૂષ તે ક્ષેત્રને ફલરૂપ કરનાર તથા તેનું રક્ષણ કરનાર ખેડુત રૂપ છે. અમુક પુરૂષની આ અમુક સ્ત્રી અને અમુક સ્ત્રીનો આ અમુક પતિ, એમ એક એકનો આશ્રય લઇ વર્તવું એ સ્ત્રી પુરૂષ બન્નેનો મુખ્ય ધર્મ છે સંસારનાં સુખ ભોગવવામાં બેઉને સરખો આનંદ છે, પણ ગર્ભધારણાદિક દુઃખ અને બાળક ઉછેરવાનો બોજો ઇશ્વરે સ્ત્રીને માથે નાંખ્યો છે. એની આકૃતિ જોતાં સ્પષ્ટ સમજાય છે કે પુરૂષની દેખરેખ નીચે ઘરકામ અને બીજાં થોડાં જોખમનાં સંસારી કામો કરવાની એની યોગ્યતા છે.

કેટલીક સ્ત્રીઓના શરીરનો બાંધો અને વિચારશક્તિ પુરૂષના પ્રમાણે દૃઢ થાય છે; પણ તે ઘણી મુદત સુધી અચળ રહી શકતાં નથી, અને રહે છે તો ક્વચિત. માટે સ્ત્રીએ પુરૂષથી કેવળ સ્વતંત્ર રીતે ન વર્તતાં તેના દિલોજાન અને સહગામી મિત્ર તરીકે તેની દેખરેખ નીચે યોગ્ય માન મર્તબાથી રહી નિર્વિઘ્ને સંસારયાત્રા પૂરી કરવી એ સર્વોત્કૃષ્ટ છે. સ્ત્રીએ પુરૂષનો એકાન્તમિત્ર છે. તેઓ એક બીજાના સુખદુઃખમાં ભાગ લેવાને સરખાં યોગ્ય છે. લગ્ન સમયે પોતપોતાના ધર્મશાસ્ત્ર પ્રમાણે સ્ત્રીપુરૂષની વચ્ચે જે વાચિક કોલકરાર થાય છે, તે

---

૧ યુરોપ, અમેરિકાના સુધરેલા દેશની કેટલીક સ્ત્રીઓ હાલ વૈદ્ય, વકીલ વગેરેનાં કામ કરે છે, એટલુંજ નહિ પણ રાજદ્વારી સભાઓમાં દાખલ થવાની કોશીશ પણ કરે છે. આટલું છતાં બધી સ્ત્રીઓ એવી જ છે કે થશે, એમ કહેવાય નહિ.

પાળવા એ દરેક સ્ત્રી પુરૂષનુ કર્તવ્ય છે. જો તે પ્રમાણે ન વર્તાય તો એમનો આલોક અને પરલોક બેઉ બગડે છે.

જો કે સીતા આ વખતે નાની ઉમ્મરની હતી, તોપણ તેણે 'પતિ એજ મારૂં જીવન અને મારા જન્મ પર્યન્ત સુખનો આધાર છે, એના સિવાય બીજું કોઇ નથી ' એમ જાણી પોતાનો પતિવ્રતધર્મ ખરેખરો બજાવ્યો.

કેટલાંક વર્ષ સુધી રામ, લક્ષ્મણ અને સીતા પચવટીમાં એક જગો ઉપર ઝુંપડી બાંધીને રહ્યાં. એ વખતે હિંદુસ્તાનના દક્ષિણ ભાગમાં નાનાં નાનાં રાજ્યો ઘણાં હતાં. મુખ્ય રાજ્ય સિંહલદ્વીપ (લંકા) નામનો ટાપુ જે રામેશ્વરથી દક્ષિણ તરફ સમુદ્રમાં છે તેમા રાવણ નામના રાક્ષસ રાજાનુ રાજ્ય ગણાતુ હતું તેની સત્તા નીચે રહી ઘણાખરા રાજાઓ ખંડણી આપતા હતા. છેક ગોદાવરી નદીના દક્ષિણ કાંઠા ઉપર રાવણે વીશ હજાર રાક્ષસોની છાવણી રાખી હતી તેનો અધિકાર પોતાની બહેન શુર્પણખાને તથા ખરદૂષણ નામના રાક્ષસોને સોંપ્યો હતો એક વખત એવો બનાવ બન્યો કે, શુર્પણખા ગોદાવરીના કાંઠા ઉપર ફરતી ફરતી રામની ઝુંપડીની નજીક આવી ચઢી. ત્યાં કદી જોવામાં આવેલ નહિ એવા ઘણાજ ખુબસુરત આ રાજવંશી રામ લક્ષ્મણને જોઇ તે મોહિત થઇ, પણ તેની પાપી ધારણામાં પાર નહિ પડવાથી તથા નાક કાન કપાયાનું તથા બીજું કેટલુંક દુઃખ એમનાથી પોતાને સહન કરવુ પડ્યુ તેથી પોતાનું વેર વાળવા માટે કેટલાક રાક્ષસોને સાથે લઈ તે લંકામાં જઇ રાવણને મળી. ભાઇએ તેને નાક કાન કપાયાનું કારણ પૂછ્યું, ત્યારે તે બોલી કે, "ગોદાવરી નદીના કાંઠા ઉપર કોઇ બે રાજવંશી જુવાનિયા આવીને રહ્યા છે. તેમની સાથે એક સ્ત્રી છે તે ઘણીજ રૂપાળી અને

તારે લાયક છે. હુ તારે માટે ત્યાં ગઇ હતી, તેથી મારી આવી દશા થઇ. " રાવણરાજા વિલાસી હતો માટે એનું ચિત્ત નવી સ્ત્રીમાં લાગ્યું. વળી શુર્પણખાએ પોતાનાં નાક કાન કપાવાથી ઘણો ઉશ્કેર્યો, તેથી બહેનના અપમાનનો બદલો વાળવાનો પણ તેણે નિશ્ચય કર્યો. બેઉ જણ વનમાં એકલાં રહે છે એમ ધારી રાવણ છેડા ગોદાવરીના ડુંગરી વનમાં છાનોમાનો આવ્યો. એ બેઉ કોણ છે, તેની માહિતી મેળવવા રાવણે પોતાનો મામો મારિચી એ વનમાં રહેતો હતો તેને બોલાવીને પૂછ્યું. મારિચીએ રામ લક્ષ્મણ વિષે સવિસ્તર હકીકત તેને કહી સભળાવી. તે સાંભળી રાવણે કહ્યુ કે, " મામા, સીતા નામની જે ઘણીજ રૂપાળી સ્ત્રી એમની સાથે છે તે મને શી રીતે મળે ? " ત્યારે મારિચીએ તેની એ દુષ્ટ વાંચ્છનાને ટેકો ન આપતાં નરમાશથી કેટલીક શીખામણ દીધી, પણ સ્વાભિમાનમાં છકેલા મદોન્મત્ત રાવણે તેની શીખામણ ન માનતાં બળાત્કારે આ બદકામમાં તેને સામેલ કર્યો મારિચીએ મરવાની બીકે તેનુ કહેવુ કબૂલ કરી એવી તદબીર કરી કે, પોતે ચિત્રવિચિત્ર સોનેરી રગનો [1]મૃગ બની સીતાની [2]પર્ણશાળાની આસપાસના બાગમાં આમથી તેમ ફરવા લાગ્યો કોઇ દિવસ નહિ દીઠેલો એવો મૃગ જોઇ સીતાનું મન તેમાં લાગ્યુ. તે રામને કહેવા લાગી કે, ' પ્રાણનાથ ! આ સોનાના [3]વરક જેવી ચળકતી ચામડીનો મૃગ તો જુઓ ! પરમેશ્વરે આવું સોનાનું પ્રાણી ક્યારે [4]નિર્માણ કર્યું હશે ? તમે એને જીવતો પકડી લાવો. હું તેને પાળીશ, અને કદાપિ તેમ ન બને તો એનું ચામડુ પણ મને વધારે વ્હાલું છે " રામને પકડવાની મરજી નહોતી, પણ સીતાની વધારે હઠ

૧ હરણ ૨ ઝુંપડી. ૩ સોનાનાં પાનાં. ૪ બનાવ્યું.

જોઇ હાથમાં તીરકામઠું લઇને મૃગની પૂઠે પડ્યા એક ખેતરમાંથી બીજા ખેતરમાં એમ દોડનો દોડતો મૃગ ઘણે દૂર ગયો. છેવટે હાથમા ન આવવાથી રામે ધનુષ્યની ઉપર બાણ સાંધી જોરથી તેની ભણી ફેંક્યું. તે તેને મર્મસ્થાનમાં વાગવાથી ભોંય પડી મરણ પામ્યો; રામચંદ્રે પાસે જઇ તપાસી જોયુ, તો તે ખોટો મૃગ હતો રામ મૃગયા કરવા ગયા એવામાં રાવણે ઝાડની ગુફામાં રહી એવુ કપટ રચ્યું કે, રામના જેવો સાદ કરી, " હે લક્ષ્મણ ! ધાજે, મારો જીવ જાય છે " એવી કારમી ચીસ પાડી. એ શબ્દ સીતાને કાને પડ્યો. એટલે તેને ધીરજ ન રહેવાથી તે લક્ષ્મણને કહેવા લાગી કે " દિયરજી, તમે જલદી જાઓ. તમારા ભાઇને કઇ સંકટ છે. " લક્ષ્મણે તે ચીસ સાંભળી, પરતુ તે કોઇ માયાવી પુરૂષનુ કપટ છે એમ તેને ભાસ્યુ, તેથી સીતાએ આગ્રહ કર્યા છતા તેને એકલી મૂકીને ત્યાંથી જવાની તેણે ના પાડી પણ આખરે સીતા જ્યારે છેક હાડ ગઇ, એટલે નહિ કહેવાના પાપિષ્ટ *વચન કહ્યાં ત્યારે લક્ષ્મણ આંસુ ભરી આખે ક્રોધ અને દિલગીરી સહિત ત્યાંથી ઉઠ્યો અને પર્ણકુટીના બારણા આગળ રામનામની આણ દેઇ ધનુષ્યબાણ લેઇ ભાઇ પાસે ગયો. પછી સીતા એકલી પડી. એટલે ઓચિંતો રાવણ સાધુના વેષે ત્યાં આવી સીતાને ઊચકી દક્ષિણ માર્ગે ચાલ્યો ગયો. સીતાએ બુમો તો ઘણીએ પાડી પણ જંગલમા કોણ સાંભળે ? રાવણ જેવા પ્રચંડ રાક્ષસના વેગથી દોડવાના સપાટામાં સીતા જેવી નાજુક પદ્મિનીનો

* સીતાએ લક્ષ્મણને કહ્યુ કે " તારા મનમાં એવુ હશે કે રામ મરી જાય, તો હુ સીતાને સ્ત્રી કરીને રાખું ! " ' વિનાશકાળે વિપરીત બુદ્ધિ, ' એ કહેવત પ્રમાણે આ વખતે બનેલું જણાય છે.

ઝીણો સાદ એ વખતે કોને કાને પડે ? વળી ભયથી બેઆકળી થઇ ગઇ, તેથી થોડી વાર સૂધી તો તેનાથી બોલી શકાયું પણ નહિ અને એટલામાં રાવણ ઘણે દૂર નિર્જન વનમાં ચાલ્યો ગયો. દડમજલ રાવણ સીતાને લઇ લંકામાં પોતાના મહેલમાં આવ્યો આ વખતે સીતા બેશુદ્ધ થઇ પૃથ્વી પર પડી થોડી વારે ભાન આવ્યું, ત્યારે તે રડવા અને આક્રંદ કરવા લાગી. પોતે લક્ષ્મણને કહેલાં કટુ વચન યાદ કરી પસ્તાવા લાગી કે, " અરેરે ! મારા વ્હાલા પરમ પવિત્ર લક્ષ્મણનો મે નકામો તિરસ્કાર કર્યો ! ! તેનું વાજબી બોલવું મેં ન માન્યુ, તે પાપનું ફળ મારે ભોગવવુ પડશે ! ! અરે ! મારા પ્રાણપતિ રામને હવે શુ હુ નહિ દેખું ? હે પ્રભુ ! મારી માઠી હાલત થશે ? હુ પાપીના ફાસામાં ફસી પડી ! મારૂ નસીબ આટલેથીજ હદવાળુ થયું શુ ? હું જે રામનો વિયોગ સ્વપ્નમાં પણ થવાને નહોતી ચહાતી તેને આ કોઈ મહા પાપી આટલે બધે દૂર સુધી ઘસડી લાવ્યો !! અરે ! મારા કયા જનમનુ પાપ આવી નડયુ ? અરે પ્રભુ ! મારા પ્રાણપતિ રામચદ્રજી મારી ખોળ શુ નહિ કરે ? " એમ સીતાને વિલાપ કરતી જોઇ પાપી રાવણે તેને ઘણાં મીઠાં વચનો કહી મન વાળવાનું કર્યું, અને તેનો શોક ટળી જઇ તે પોતાને સાધ્ય થાય એવો પ્રયત્ન કરવા માંડયો. તે કહેવા લાગ્યો કે, ' સીતા ! મેં તને રામનો વિયોગ કરાવ્યો તેથી તારા મનમાં માઠું તો ઘણું લાગ્યુ હશે, પણ જો તું ઉંડો વિચાર કરીશ તો તને માલૂમ પડશે કે તુ દુઃખમાંથી છુટી. ઇશ્વરે કૃપા કરીને તને નાજુક દેહ અને અલૌકિક સ્વરૂપ બક્ષ્યું. તેનો સારો ઉપયોગ ન કરતાં જાળાં જાખરામાં રઝળવાથી તું પરમેશ્વરની પાકી ગુન્હેગાર નહિ થાત ? જો રામ તારૂં સારૂં ચાહતો હોય, તો તે તને વગડામા અડવાણી ફેરવે ? જો તે-

નામાં રાજ્ય કરવાની સત્તા હોય તો તેને જંગલમાં શા માટે રખડવું પડે ? રામનામાં કંઇજ પુરૂષાર્થ મને લાગતુ નથી. તારા જેવી સુરૂપ, ડાહી અને ગુણવાન્ સ્ત્રી તેના જેવા રઝળતા અને નબળા ક્ષત્રીને વળગી રહે, એ શું અન્યાયમ જેવું ન કહેવાય ? તુ શુ રામને લાયક છે ? ના, કદી નહિ ઘણા દિવસથી રામની સાથે રહેલી છે, તેથી તેની પ્રીતિ એકદમ તો તારા મનમાંથી નહિ ખસે, તથાપિ રાજા રાવણનો આ લંકામાં વૈભવ એવી નજીવી બાબતને તારા મનમાથી જલદી ખસેડી નાખશે. સીતા ! જો તું સમજે તો મે તને દુખમાંથી છોડાવી તારા ઉપર ઉપકાર કર્યો છે. તું કશી ફિકર કરીશ નહિ ચારસે ગાઉનો સમુદ્ર ઓળગીને રામ કદી લકામાં આવી શકશે નહિ, હુ તારા પર એટલો ખુશી છુ કે મારી સઘળી રાણીઓ તો શું પણ પટરાણી મદોદરીને પણ તારી સેવામા દાસી તરીકે રાખીશ. ખરેખર ! તારા ભાગ્યોદયનો પાર નથી " નિર્લજ્જ અને મદાંધ રાવણનાં આવાં દુષ્ટ અગારા જેવાં વચન સાભળી સીતાનુ શરીર અગુઠાથી માથા સુધી બળવા લાગ્યું, સતી ગભરાવા લાગી, અને ઇશ્વરને યાદ કરી કહેવા લાગી કે " મારા માથા ઉપર ઓચિતો મેરૂ કેમ ન તુટી પડયો ? માતા પૃથ્વી ! તુ તરૂ પેટ ફાડી મને અદર કેમ શમાવી દેતી નથી ? અરે ! શુ હુ આ દુષ્ટનાં વજ્ર જેવા વચન સહન કરીશ ? શુ મારૂ શીલ ભાગશે ? ના, ના, કદી એમ બનશે નહિ. મને હરી લાવનાર દુષ્ટ દુરાચારીનો કુળ સુદ્ધાં પ્રભુ પરાજય અને નાશ કરશેજ ! માટે મારે હમણાં ધીરજ રાખી ઘટતા ઉપાયો લેવાની જરૂર છે. મારા સ્વામીના ખોળિયામાં પ્રાણ હશે ત્યાં સુધી એ મને ખોળી કાઢવાનો પ્રયત્ન કર્યા વિના રહેશે નહિ. મારા પાતિવ્રત્ય વિષે એમને પક્કી ખાતરી છે. " એ પ્રમાણે વિચાર

કરી તથા હિમ્મત રાખી નિર્ભયપણે સીતા રાવણ પ્રત્યે બોલી, " અરે પાપી ! પૃથ્વીપતિ થઇને નાદાનના જેવાં નફ્ટ વચન બોલતાં તારી જીભે કાંટા નથી વાગતા ? તારા પાપી મને તને રાજધર્મ ભૂલાવી, કુકર્મ કરાવી, ચંડાળ કરતાં પણ નીચ કરી નાંખ્યો છે. જરા વિચાર કરી તપાસી જો કે પરસ્ત્રી ઉપર કુદૃષ્ટિ કરવા સમાન મહા પાપ બીજું કયું છે ? પોતા માટે નિમાએલી ઉત્તમ વસ્તુનો તિરસ્કાર કરી, જે ઉપર આપણો હક્ક નથી તેવી પારકી વસ્તુનો બળાત્કારે ઉપયોગ કરવાથી, શું પરમેશ્વર નારાજ નહિ થાય ? અલબત થશેજ. હે મૂઢ વિચારી જો કે હરકોઇ સ્ત્રી અથવા પુરૂષ દૂરાચારી થવાથી પરિણામે સુખ પામ્યા છે ? એ પાપાચરણથી શરીરનો, દ્રવ્યનો અને યશનો નાશ થાય છે. એટલુ જ નહિ, પણ બુદ્ધિ ભ્રષ્ટ થવાથી નીતિના નિયમ ભૂલી જવાય છે. સૃષ્ટિ વિરૂદ્ધ કુકર્મો થઇ જાય છે. અને માઠી દશા ભોગવી હડકાયા કૂતરાની માફક કમોતે મરવુ પડે છે. નિયમિત મનુષ્યોના સદાચરણનો ભગ કરનાર તથા એવુ નઠારૂ કર્મ કરવાને સલાહ અને સહાય આપનાર પરમેશ્વરનો પાકો ગુન્હેગાર થાય છે. વ્યભિચારી દુષ્ટ પુરૂષો પોતાની પુત્રી, બહેન, ભાઇઆંડુ વગેરેની કઈજ મર્યાદા ગણતાં નથી, પછી પશુમા અને તેઓમાં શો ફેર ? હે દુષ્ટ ! તારો વૈભવ ગમે તેટલો હશે, પરતુ સત્યવાદિ રામ નામ આગળ તે કશા લેખામાં નથી. સોનાની શળીઓવાળા રત્નજડિત પાંજરામાં કાગડાને પૂર્યો, માટે શું તે માનસ સરોવર ઉપર બેસનાર હસની બરોબર થઇ શકશે ? ના, કદી નહિ. રામની ગેરહાજરીમાં ચોરી કરી મને અહિંઆં ઊચકી લાવ્યો તેમાં તેં શું પુરૂષાર્થ કર્યું ? જો જીવવાની આશા રાખતો હો તો જેવી રીતે મને આટલે દૂર લાવ્યો તેવીજ

રીતે પચવટીમા રામની નજીક જલદી પહોંચાડી દે, નહિ તો તારા બુરા હલ થશે."

સીતાના આ વચન સાભળી રાવણુને હસવુ આવ્યુ. તે બોલ્યો, "અરે સીતા! તારાં વચન ઉપર મને એટલો બધો રોષ આવે છે કે હમણાં તારૂં માથુ મારી તરવારવડે ધડથી જૂદુ કરૂ, પણ લાચાર છુ કે તારી નાજુકી મારા ગુસ્સાને છેક ઠડો પાડી દઇ નાહોવત કરી નાખે છે." ધમકી આપી જરા પાસે જવુ એ ઠીક છે, એમ ધારી રાવણુ સીતા ભણી ધસારો કરે છે એવામાં સતીની આંખ લાલચોળ થઇ ગઇ ભયકર અવાજથી સીતા તેને કહેવા લાગી કે, "ખબડદાર! હવે જો આ શરીરને સ્પર્શ કરીશ તો બળીને ભસ્મ થઇ જઇશ." સતીનો કોપ જોઇ રાવણુ ડર્યો. એણે જાણ્યુ કે આમ બળાત્કાર કરવામાં કઇ માલ નથી. એ સ્ત્રી જાતિ છે તેથી હમણાં હઠ નહિ મૂકે, થોડા દિવસ પછી જેમ જેમ વિસારો પડતો જશે તેમ તેમ મારૂ કહ્યુ કરશે. એમ ધારી કેટલીક શીખવી રાખેલી રાક્ષસીઓની ચોકી સાથે સીતાને અશોકવાડીમા મોકલી દીધી પછી તે રાક્ષસીઓ સીતાનુ મન ફેરવવાને અનેક યુક્તિઓ કરવા લાગી, પણ તે સઘળી નિષ્ફળ ગઇ. સતી સીતા મોમાંથી રામ સિવાય બીજો ઉચ્ચાર કરતી જ નથી. તે ધીરજ રાખી એકનિષ્ઠાથી માત્ર ના ચાલે ઉદરપોષણુ કરી, પોતાના પતિ પ્રભુને મળવાની વાટ જોયા કરે છે. સમજુ મનુષ્યોને માથે ગમે તેટલુ સંકટ આવી પડે, તોપણ તેઓ કંટાળો ન આણતાં એકનિષ્ઠાથી સર્વ સહન કરે છે, તો પછી પરમેશ્વર તેની સહાય કર્યાં વિના રહેતો નથી. સીતાનો પતિ ઉપરનો અચળ પ્રેમ જોઇ ચોકી કરનારી સઘળી રાક્ષસીઓ વિસ્મય પામી. વળી

સીતાએ તેમને તેમના પતિની સાથે દ્દઢ મમતા અને નિર્મળ પ્રેમ-ભાવથી વર્તવાનો ઉપદેશ કર્યો. ધન્ય છે સીતા સતીને કે જેણે પ્રાણુસંકટ આવી પડ્યુ તોપણ પોતાના પતિને બિલકુલ વિસાર્યો નહિ એના પવિત્ર પતિપ્રેમની અવધિ ! અવધિ !! અવધિ !!! ધન્ય છે એના જીવતરને ! એના માતાપિતાને ! અને એના ઉપદેશક ગુરૂને !! સ્વદેશી બ્હેનો ! તમે એવાં પતિવ્રતા અને યશસ્વી નીવડી આપણા આર્યાવર્તને દીપાવવાને ભાગ્યશાળી થાઓ. સીતા જેવુ ઉત્તમ ઉદાહરણ બીજું નહિ મળે.

સીતાની દ્દઢ મમતા સ્વામીની સાથે ખરા અન્તઃકરણથી બંધાએલી તે આટલા દુઃખના ફાંસામાં આવ્યા છતાં છુટી નહિ, એ સ્તુતિપાત્ર છે, તોપણ જે નકામી હઠે એના પ્રાણપતિ રામચંદ્રજીનો વિયોગ કરાવ્યો, અને સમુદ્રપાર ઘસડી જઇ દુષ્ટાચરણવાળા ક્રૂર રાક્ષસના ફાંસામાં ઝો-કાવી, તેવી હઠ કરવા માટે આપણે તેનો દોષ કાઢીશું. જે સ્ત્રી પોતાના સદ્દગુણી સ્વામીના સત્ય વિચારોને અનુસરતી નથી તે પરિણામે દુઃખી થાય છે, એટલુંજ નહિ પણ તેના દુરાગ્રહને લીધે તેના પતિને અમુક કામ કરવાની મરજી નહિ છતાં, પ્રેમબદ્ધ પ્રિયાનું મન મનાવવા બ-ળાત્કારે તે કરવાની જરૂર પડે છે, અને તેમાં ફળની પ્રાપ્તિ ન થતા અણધારી પીડાઓ ભોગવવી પડે છે. કંઇ પણ કામ કરવામાં ફાયદો છે કે નુકસાન એ બાબતનો લાંબો વિચાર ન પહોંચે, તો તેમાં જેમ પોતાનો સ્વામી અભિપ્રાય આપે તેમ વર્તવુ એ સ્ત્રીઓને સુખકારક છે. મૃગયા કરવી એ ક્ષત્રીનો ધર્મ છે, એ બાબતમા સીતાની ઘણી હઠ ન ગણાય; પરંતુ જે મૃગ મારી લાવવાનો તેણે અત્યાગ્રહ કર્યો તે કોઇ કારમો—માયાવી બનાવટનો કપટ રૂપ છે, અને તેને હણતાં હાણુ

થશે, એમ રામે સમજાવ્યા છતાં તેણે પોતાની હઠ છોડી નહિ, એ સીતા જેવી સમજુ અને પતિવ્રતા સ્ત્રીરત્નને ઘટારત નહોતું. આપણે ઉપર જોયું કે એજ મૃગ સીતાને અને રામને દુઃખનું મૂળ થઇ પડયો. ઉપરના ભપકથી ભૂલાવો ખાતા પહેલાં ખૂબ વિચાર કરવો.

મૃગયા કરીને રામ લક્ષ્મણ પંચવટીમાં આવ્યા, અને ઝુંપડીમાં તપાસી જોયુ તો સીતાને ન દીઠાં, ત્યારે રામ ગભરાટથી રડવા લાગ્યા. લક્ષ્મણે રામનો અસાધારણ શોક જોઇ ધીરજ આપી, અને બેઉ ભાઇ સીતાના શોધ માટે આખા વનમાં આમથી તેમ ફરવા લાગ્યા. એવામાં ખબર મળી કે કોઇ પ્રચંડ દુષ્ટ રાક્ષસ એક ફટયાફાટ રડતી સ્ત્રીને ઉંચકીને દક્ષિણ દિશા ભણી ચાલ્યો ગયો છે. આથી રામ લક્ષ્મણ તે માર્ગે શોધ કરતા કરતા ઋષ્યમુક પર્વતની તળેટીમાં ગંગા સરોવરની નજીક આવી ચઢયા ત્યાં તેમને હનુમાન નામે બળવાન્ વાનર મળ્યો, તેને પોતાની સવિસ્તર હકીકત જણાવી. પછી રામે હનુમાનને આ વનમાં ફરવાનુ કારણ પૂછ્યું, ત્યારે તે કહેવા લાગ્યો કે, "અહિથી થોડે છેટે આ પર્વત ઉપર કિષ્કિંધા નામે અમારા વાનરોનુ મોટું નગર છે, તેમાં વાલી નામનો અમારી જાતનો રાજા રાજ્ય કરે છે. એ વાલીનો ભાઇ સુગ્રીવ રાજભાગની તકરારને લીધે પોતાના ભાઇની સાથે લઢી હારીને બહારવટે નીકળ્યો છે, તે આ ઋષ્યમુક પર્વતની ખીણમા સંતાઇને છાનો રહે છે. એ સુગ્રીવનો હું મુખ્ય પ્રધાન છું, અને મારૂ નામ હનુમાન છે." વાતચીત ઉપરથી રામના સમજવામાં આવ્યું કે હનુમાન ઘણો બળવાન્ બુદ્ધિમાન્ અને ખટપટિયો છે, તેથી તેમણે તેને કહ્યું કે "અમે પણ તારા રાજાની પેઠે દુઃખિયા રાજપુત્ર છીએ. માટે જો તું અમને તેની પાસે

તેડી જાય તો આપણે ખુલાસા સાથે વાતચીત કરી એક બીજાનુ દુઃખ ટાળવા યોગ્ય ઉપાય કરીએ ” હનુમાને ઘણી ખુશીથી તેમનું કહેવું કબૂલ કરી તેમને સુગ્રીવની પાસે લઇ જઇ તેની સાથે મુલાકાત કરાવી. રામ લક્ષ્મણ રાજવંશી છે અને ધનુર્વિદ્યામા ઘણા કુશળ છે. એમ જાણી સુગ્રીવે તેમની મિત્રાચારી બાંધી તે સમયે દક્ષિણ દેશમાં ધનુર્વિદ્યાનો પ્રચાર ઘણોજ ઓછો હતો. તે લોકો પથરા, કાકરા અને લાકડીથી સામાસામી વઢતા. રામ લક્ષ્મણને તીર મારવાના કામમાં ઘણા કુશળ જોઇ સઘળા વાનરો તેમને સ્વાધીન થયા, તથા તેમનાથી ડરવા લાગ્યા. રામે પણ તેમના ઉપર પોતાનો દાબ પાડવામાં કાંઇ કસર રાખી નહિ રામની સહાયતાથી સુગ્રીવે વાલીની સાથે યુદ્ધ મચાવ્યુ આ લડાઇમાં રામે ઝાડને ઓથે છુપા રહી ધનુષ્ય ઉપર ચઢાવેલુ બાણ ઓચિતુ વાલીના ઉપર ફેંકયુ, તે તેના મર્મસ્થાનમા વાગવાથી તમ્મર ખાઇ ઝટ ભોંય ઉપર પડી થોડી વારે મરણ પામ્યો વાલીએ મરતાં મરતાં ક્ષત્રીપુત્રને નહિ છાજતા આપસ્વાર્થ સારૂ રામે કરેલા કપટને માટે તેમને ન્યાયપૂર્વક ઘણો ઠપકો દીધો. પછી કિષ્કિંધાનુ સઘળુ રાજ્ય, વાલીની સ્ત્રી તારા, તથા તેનો પુત્ર અંગદ એ સર્વ સુગ્રીવને તાબે થયા. રામની આજ્ઞાથી તારાને સુગ્રીવે પોતાની રાણી કરી. રામની સહાયતાથી સુગ્રીવને કિષ્કિંધાનું રાજ્ય

* રામે એવો ન્યાય કર્યો કે તારા એ કાંઇ વાલીની સ્ત્રી નથી, પણ રાજ્યની પટરાણી છે, માટે તેના પુત્રપૌત્ર સિવાય બીજો જે આદીપતિ થાય તેની તે રાણી ગણાય. આ ન્યાય કેટલાક વાનર યોદ્ધાઓને તથા ખુદ તારાને રૂચ્યો નહિ; પણ ‘ રામ કહે તે સત્યજ હોય; ’ એવો ભાવ તેમના મનમાં સજડ થયો હતો. તેથી બધાએ તે માન્ય કર્યો.

મળ્યું, તેનો બદલો વાળવા સુગ્રીવે રામની સ્ત્રીની શોધને માટે વાનરોને આજ્ઞા આપી. તેમાં મુખ્ય હનુમાન હતો તેણે રામની પાસેથી સીતાની ઓળખાણને માટે નિશાની લીધી થોડી મુદ્દતમા હનુમાન દક્ષિણ સમુદ્ર તરીને લંકામા ગયો.

રામનો વિયોગ થયે લગભગ દશ અગિયાર માસ થવા આવ્યા પણ કંઇ પત્તો ન મળ્યો, તેથી સીતાએ અશોકવાડીમાં પોતાનો પ્રાણ ત્યાગ કરવાનો નિશ્ચય કર્યો અને મધ્યરાત્રીને સમયે સઘળી ચોકીદાર રાક્ષસીઓ નિદ્રાવશ થએલી જોઇ, ચારે પાસથી કાષ્ટ એકઠાં કરી બળી મરવાને ચિતા ખડકી અગ્નિ સળગાવી, પરમેશ્વરની પ્રાર્થના કરવા લાગી કે, ' હે પ્રભુ ! મે કોઇ જન્મે અઘોર પાપ કર્યા હશે, તે સિવાય પતિવિયોગનુ આવુ દુ ખ મને પડે નહિ મારાં કરેલા કર્મની શિક્ષા તે વાજબી રીતે કરી હશે, માટે હું તારો પાડ માનું છુ, અને મરતાં મરતા છેવટે એટલી વિનતિ કરુ છુ કે, હવે પછી હું જ્યાં જન્મુ, ત્યાં મારા પતિ શ્રી રામચદ્રજી થાય અને હું તેમની વગર મૂલ્યની દાસી થઇ રહુ, મારા પ્રાણાધાર પતિ જ્યાં હોય, ત્યાં તેમને આરોગ્ય રાખવા હુ મારા ખરા અંત:કરણથી તારી સ્તુતિ કરુ છું, તે ધ્યાનમાં લેજે ! ” એમ કહી સીતા ચિતામાં પ્રવેશ કરે છે, એટલામાં રામે શોધ કરવા મોકલેલો દૂત હનુમાન જે અત્યાર સૂધી એક ઝાડ ઉપર છુપાઇ રહી આ બધી હકીકત જોતો હતો તે ઝટ તેની પાસે આવ્યો, અને તેને બળી મરતી અટકાવી, રામે પોતાના હાથની જે વીંટી નિશાની તરીકે આપી હતી તે તેના હાથમાં મૂકી. તે વીંટી જોઇ સીતા આશ્ચર્ય પામી પછી હનુમાને તેના (સીતાના) હરણ થયા પછીથી તે દિવસ સુધીનો

સઘળો હેવાલ તેને કહી સભળાવ્યો તે સાભળી સીતાના મનમાં કેટલીક ધીરજ આવી હનુમાને કહ્યુ કે, " માતાજી ! કઈ ફિકર કરશો નહિ વાનરોનુ સૈન્ય લઇ મહારાજા રામચદ્રજી થોડી મુદતમાં અહિ આવી આપને મળશે પણ મારા અત્રે આવ્યાની તેમને ખાતરી થવા સારૂ કઇ એધાણી લઇ જવા મને આપો " તે સાભળી સીતાએ પોતાના માથાનો મણિ તેને કાઢી આપ્યો હનુમન જવાને તૈયાર થયો, તેવામાં અશોકવનના રક્ષકોના મનમા કપટ ભાસવાથી તેને પકડી રાવણને સ્વાધીન કર્યો રાવણે તેને જીવતાં બાળી મૂકવાની સખ્ત શિક્ષા કરી એ શિક્ષા અમલમા આણવાને રાક્ષસોએ તેના શરીર ઉપર તેલમા બોળેલાં ગોદડાના વીટા બાધી તે સળગાવ્યા. એવામાં લાગ આવવાથી તે કૂદીને રાવણના મહેલની અગાસીમાં થઈ છાપરા ઉપર જતો રહ્યો ત્યા તેને શરીરે બાધેલા બધ બળી જવાથી બળતો વીટો છાપરે પડયો, અને મહેલ સળગી ઉઠયો હાર-બધ ઘર હોવાથી લકામાં ભયકર આગ લાગી રાક્ષસો એ આગ હોલવવાના ગભરાટમા પડયા, એવામાં લાગ જોઇ હનુમાન ત્યાંથી નાઠો, અને જે રસ્તે આવ્યો હતો તે રસ્તે કિષ્કિધામા રામની પાસે આવી પહોંચ્યો ત્યાં લકાની સવિસ્તર હકીકત રામને જણાવી સીતાના માથાનો મણિ તેમના હાથમાં મૂકયો. રામે તેને ઘણી સાબાશી આપી. પછી રામના કહેવાથી સુગ્રીવે આસપાસના ડુગરોમાંથી વાનરીસૈન્ય તૈયાર કર્યું, અને બધા ભેગા થઇ લકા તરફ રવાને થયા. થોડી મુદતમા દક્ષિણ સમુદ્રને કાંઠે આવી સૈન્યે પડાવ કર્યો. એવામાં રાવણનો ભાઇ વિભીષણ પોતાના ભાઇની સાથે અણબનાવ થવાથી રામને ત્યાં આવીને મળ્યો. રામને જય મેળવવાની આ એક

પહેલી જોગવાઇ પરમેશ્વરે હાંસલ કરી. સામે પાર લંકામાં સૈન્ય શી રીતે લઈ જવુ એ વિચારમાં બધા પડયા. એવામાં નલ અને નીલ એ નામના બે વાનર ભાઇઓએ એક યુક્તિ શોધી કાઢી. તે એવી કે પાસેના રાનમાંથી ઝાડ, ઝાંખરાં અને પથરા મંગાવી પાણીમાં તરતો પૂલ તૈયાર કર્યો, અને તે પૂલ ઉપર થઇને સઘળું સૈન્ય સામે પાર લંકામાં ગયું. લંકાના કિનારા પરના સુવેળુ નામે ડુંગર ઉપર પડાવ નાખી રામે અંગદ નામના બલિષ્ઠ વાનરને પોતાના એલચી તરીકે રાવણના દરબારમાં વિષ્ટિ કરવા મોકલ્યો. સીતા પાછી આપવા અંગદે રાવણને ઘણી શીખામણ દીધી, પણ તેણે માન્યુ નહિ, આખરે યુદ્ધ જોડાયું, તેમાં રામે રાવણને તેના કુટુંબ સુદ્ધાં મારી જય મેળવ્યો.

પરસ્ત્રી પર કુદૃષ્ટિ કરી તેનુ હરણ કરવાથી રાવણ સરખા અતિ પરાક્રમી, વિદ્વાન, અને અતિ ધનાઢ્ય રાજાને કુતરાને મોતે રણમા મરવુ પડયું, અને એના તથા એનાં સઘળાં કુટુંબીઓનાં મુડદાને કાગડા, શિયાળ અને ગીધ જાતનાં પક્ષીઓએ કોતર્યાં, એટલુજ નહિ પણ તેમની સાથે સુલોચના સરખી નાજુક અને કોમળ અંગની હજારો અબળાઓને ભરજુવાનીમાં વિના અપરાધે જીવતાં બળી મરવુ પડયું. લંપટ મનુષ્યોએ શીખામણ લેવાને માટે આ એક સરસ ઉદાહરણ છે.

પછી રામે લંકાનું રાજ્ય વિભીષણને આપ્યુ, અને રાવણની પટરાણી મંદોદરીને વિભીષણની પટરાણી બનાવી. અશોકવાડીમાંથી

* વાલીની સ્ત્રી તારાના સંબંધમાં રામે જેવો ન્યાય કર્યો હતો, તેવો જ ન્યાય આ વખતે મંદોદરીને માટે પણ કર્યો. આપણા લોકો

સીતાને તેડી લાવવા વિભીષણને હુકમ કર્યો. એટલે તે કેટલાક રાક્ષસોને સાથે લેઇ ત્યાં ગયો, અને સીતાને મંગળસ્નાન કરાવી, પાલખીમાં બેસાડી, વાજતે ગાજતે સુવેળુ ઉપર લાવ્યો. સીતા વેગળેથી રામને જોઇ પાલખીમાંથી નીચે ઉતરી, અને દોડતી દોડતી હર્ષભેર રામના ભણી ધસી, પણ રામે તેને પોતાની પાસે આવતાં અટકાવી કહ્યું કે, " પ્રિય ! હું જાણું છું કે તું સતી છે, પણ જગતના લોકો મારા ઉપર અપવાદ મૂકશે કે રાવણને ઘેર ઘણા દિવસ રહેલી સ્ત્રીને રામે અંગીકાર કરી એવો તે સ્ત્રીજીત છે. માટે સર્વના મનમાં ખાતરી થાય કે તુ શુદ્ધ છે એવો ઉપાય તારે કરવો ઘટે છે. " રામનાં આવાં વચન સાંભળી સીતાને જરાએ માઠું ન લાગ્યું, અને તે અગ્નિમાં પેસવાને તૈયાર થઇ. સભામાં બેઠેલા સઘળા જણનાં મોઢાં એથી કરમાઇ ગયાં. પછી બધાનાં દેખતાં તે સળગતી ચિતાની આરપાર ચાલીને નીકળી ગઇ× સીતાનું આવુ શુદ્ધપણું જોઇ રામસહિત સઘળા સભાજન ઘણા ખુશી થયા. પછી સૌની મર્યાદા છોડી રામ આસન ઉપરથી ઉઠી સીતાને ભેટયા, અને સન્માન સહિત પોતાની ડાબી બાજુ તરફ અર્ધ આસને બેસાડી. ચૌદ વર્ષનો અવધિ

જે પાંચ મહા સતીઓ ગણે છે, તેમાં રામે એ પ્રમાણે દિયેરવટુ કરાવેલી બને રાણીઓનાં નામ છે. તેથી તે વખતે એ ચાલ ઉત્તમ ગણાતો હશે એમ ધારી શકાય છે. એ પાંચ સતીઓનાં નામ–અહલ્યા, તારા, દ્રૌપદી, સીતા, અને મંદોદરી.

× અંગ્રેજ સરકારનું રાજ્ય થતાં સુધી ગુન્હેગારોના નિર્દોષપણા માટે એવી જ રીતે તેમની પરીક્ષા કરવાનો ચાલ આ દેશમાં હતો. સહેજસાજ બાબતમાં પણ લોઢાનો તપાવેલો ગોળો ઝલાવતા.

પૂરો થયો માટે અયોધ્યામાં સઘળાં દુખી થશે એમ ધારી ઉતાવળા હનુમાન વગેરે વાનરોને સાથે લઇ રામ લક્ષ્મણ નદી ગામમાં આવી ભરતને મળ્યા, રામના આવ્યાની અયોધ્યાવાસીઓને જાણ થવાથી તેઓ સામા આવ્યા સઘળી પ્રજા અને રાજકુટુંબીઓને રામના મેળાપથી અતિ હર્ષ થયો. વાજતે ગાજતે સઘળુ સાજન રાજધાનીમાં આવી હળીમળીને સૌ સૌને સ્થાનકે વેરાઈ ગયું. પછી સારૂં મૂહુર્ત (અનુકૂળ દિવસ) જોઇ રામ ગાદીએ બેઠા, અને લક્ષ્મણ વગેરે ત્રણ નાના ભાઇઓ રામની આજ્ઞા પ્રમાણે વર્તવા લાગ્યા. રામના રાજ્યમાં પ્રજા એટલુબધુ સુખ પામી કે, આજ પણ જે રાજ્યનો વહિવટ સારી રીતે ચાલતો હોય, અને રાજા પ્રજા પરસ્પર પ્રેમભાવથી સુખી અને સતોષી હોય તેવા રાજ્યને " રામરાજ્ય " કહે છે આ સિવાય રામ અને સીતાનાં વખાણવા લાયક તથા શીખામણ લેવા જોગ ઘણાં કામો છે, પણ તેનો વિસ્તાર અત્રે કર્યો નથી કારણ કે સમજુ વાંચનારને માટે તેમનુ આટલુ ટુકુ ચરિત્રવર્ણન પૂરતુ છે.

રામને રાજ્ય મળવાથી સીતા પટરાણી થઇ, પણ હજુ તેને સુખ ભોગવવાનો વખત ન આવ્યો [1]જૂજ કારણથી સગર્ભા સીતાને

[1] અયોધ્યામાં એક ધોબીએ કાંઇ કારણસર તેની સ્ત્રીને મારવાથી તે રીસાઇને પોતાના બાપને ઘેર ગઈ હતી. ત્યાં કેટલાક દિવસ રહ્યા બાદ તેનો બાપ તેને સાથે લેઇ સાસરે મૂકવા ગયો, ત્યારે તેના ધણી ધોબીએ કહ્યુ કે, " હુ કાંઇ રામ રાજા જેવો સ્ત્રીજીત નથી કે પરભારે ઘેર ઘણા દહાડા સૂધી જઇ રહેલી સ્ત્રીને ઘરમાં દાખલ કરૂં, આ વાત રામના જાણુવામાં આવ્યાથી લોકાપવાદ મટાડવાને તેમણે સીતાનો ત્યાગ કર્યો. આવી નજીવી બાબત ઉપરથી રામ જેવા ડાહ્યા મહારાજાએ એવુ ક્રૂર કામ કરવું જોઇતું નહોતું

રામે વનમાં કાઢી મૂકી. ત્યાં તે બિચારી નિરપરાધી સતી વાલ્મીકિ-મુનિના તપોવનમાં આશ્રય પામી રહી પણ પૂરે દહાડે તેને બે પુત્રો જોડે અવતર્યા તે પુત્રોને જેમ ગરીબ વિધવા પોતાના બાળકોને ઉછેરે તેમ તેણે ઉછેરીને મોટા કર્યા વાલ્મીકિ મુનિએ તેમનાં નામ લવ અને કુશ એવાં પાડયાં. અને તે સમજણા થયા એટલે તેમને ધનુર્વિદ્યા શીખવી. જ્યારે તેઓ ચૌદ વર્ષની વયના થયા ત્યારે રામની સાથે યુદ્ધ કરી પોતાની મેળે પ્રસિદ્ધ થયા પછી રામે તેમને તથા સીતાને અયોધ્યામાં તેડી આણ્યાં.

આટલાં આટલાં સંકટ સીતાને માથે પડયાં, તોપણ પોતાના સ્વામી ઉપરનો ખરા અંતઃકરણનો પ્યાર તેણે ન છોડયો. એ પરમ પવિત્ર સતીને હજાર વાર ધન્ય!! તેમ રામ પણ ઉદ્યોગ અને મહેનતથી જગપ્રસિદ્ધ થઇ, પોતાના એક પત્નીવ્રતથી ન ડગ્યા એ તેમનું કર્મ અતિ સ્તુતિપાત્ર છે હજુ સુધી લોકો તેમને ઇશ્વરાવતાર માની તેમના ગુણ ગાય છે તે તેમના સદ્‌ગુણને લીધે જ. સત્યવાદિ રામ, લક્ષ્મણ અને સીતા પોતાના સદ્‌ગુણોથી આ પૃથ્વીમાં અમર થયાં છે. સ્ત્રી પુરૂષોએ સંસારમાં અવતરી શા શા ધર્મ પાળવા અને પરસ્પર શી રીતે વર્તવુ, એ બાબતના ઉત્તમ વિચારો ભૂલી જવાથી આપણા દેશની હાલ દુર્દશા થઇ છે. દેશ સુધારવાનો પ્રથમ પાયો સ્ત્રીઓના હાથમાં છે. શાથી કે સઘળી બાળપ્રજા ઉછેરવી તેમના હાથમાં છે. છોકરાંના મનઉપર નાનપણમાં જેવી અસર થાય છે, તેવી મોટા થયા પછી થતી નથી. જે દેશમાં સ્ત્રીઓ સુધરેલી છે, ત્યાં કોઇ પ્રકારનું અજ્ઞાન રહેતુ નથી કુસંપનું જોર વધ્યું કે દેશની ખરાબી જલદી થાય છે. જ્યાં સૂધી ઘરમાંથી કુસંપ ખસ્યો નથી, ત્યાં સૂધી

દેશમાંથી ખરાબી શી રીતે જાય? અને સ્ત્રીઓ સુધર્યાં સિવાય ઘરનો કંકાસ કેમ જાય? પૂર્વે ભરતખંડમાં સ્ત્રીપુરૂષોની વચ્ચે કેટલો સંપ હતો, તે રામ અને સીતાનાં આચરણ ઉપરથી વાંચનારના લક્ષમાં આવશે જ્યારથી આપણા દેશમાંથી સંપ ગયો, ત્યારથી આપણે બધુ ખાઇ બેઠા છીએ. કુસંપ વધવાનું કારણ અજ્ઞાન છે. એ અજ્ઞાનનો ભાગ જ્યાં સુધી આપણા દેશની સ્ત્રીઓમાં વધારે છે ત્યાં સુધી દેશ આગળની પેઠે સુધરશે એમ ધારવું એ ધુમાડાના બાચકા ભરવા જેવું છે. માટે આ આખ્યાન વાંચનાર સઘળી બહેનોને મારી વિનતિ છે કે સીતાની પેઠે પાતિવ્રત્ય પાળી વિદ્યાનો વધારો કરો કે જેથી કુસંપનો નાશ થઈ, તમારી વૃદ્ધ માતાઓ જે સુખ ભોગવતી તે તમે તથા તમારી હવે પછી થનારી પ્રજા ભોગવો તમારા મનમાં એમ જાણશો નહિ કે આપણા દેશમાં સતી સ્ત્રી એક સીતા જ થઇ છે; બીજી ઘણીએ છે પણ તેમાં દાખલો લેવા લાયક એનું આખ્યાન ઘણું સારૂ છે. તેમ જ આના પછી શરૂ થતું દમયંતીનું આખ્યાન પણ એવું જ બોધ લેવા લાયક છે. એ આખ્યાન ધ્યાન રાખીને વાંચશો તો માલૂમ પડશે કે આપણા પૂર્વજોનો દંપતીપ્રેમ કેવો ઉત્કૃષ્ટ હતો, અને હાલ તેની કેવી દુર્બળ સ્થિતિ થઇ છે!!

સીતાચરિત્રનો સાર.

લલિત છંદ.

સુખદ સાર લ્યો આ નિબંધનો, ભગિનિયો! હણો પાપબંધનો;
સુયશ આ ભવે તેથિ પામશો, પરભવે પિડા સર્વ વામશો. ૧

જનકરાયની પુત્રિ લાડકી, કનકથી હતી મોંઘિ જાનકી,
પરિજનો છતાં આપ સેવતી, પતિ અતિ પ્રિતે તે મહા સતી. ૨

ધનિ તણી અરે ઓ કુમારિયો! શિદ ઉરે તમે ગર્વ ધારિયો ?
ફળ ભલુ તમે શે ન લ્યો લણી ? પતિની સેવના વેઠ શી ગણી ? ૩

જનક* આપનો હોય શેઠિયો, કદિ મળ્યો પતિ હોય વેઠિયો;
જનનિને શિરે તાત છે મણી, નિજ શિરે મણી આપણો ધણી. ૪

વચન તાતનુ પાળવા વને, વિચરવું થશે જાણિ નાથને,
કરગરી કહ્યુ સાથ રાખવા, પતિવિપત્તિનો ભાગ ચાખવા. ૫

સજ થઇ અતિ સગમાં જવા, પતિ તદા મુખે બોલતા હવા,
"પિયરનો પ્રિયે! પથ ઝાલ તુ, મળિશ આવીને સુતનુ! કાલ હું. ૬

પણ તને વને કષ્ટમાં ધરૂ, કદિ હુ એમ તો ના પ્રિયે! કરૂ;"
કથન ત્યાં કથે જાનકી તદા, "પતિ ન મારશો વાણિની ગદા. ૭

તમ વિયોગમાં સુખ ના મને, જીવન આપ્યુ છે નાથ! આપને;
સુખ પતિ તમે મૂર્તિમાન છો, મુજ તણા તમે પ્રાણ છો. ૮

કમળ ના ખિલે સૂર્યના વિના, પતિ વિના ખિલે તેમ પ્યારિ ના;
જળ વિના ટળે પ્રાણ મીનના, ત્યમ ટળે વળી સ્વામિહીનના. ૯

તજી વને જશો છોડિ સ્નેહને, નિકળું તો તજી દેહ ગેહને;

---

* પિતા.

અરર! આવવા ના મને કહો! પ્રથમ પાળિ શું મારવો ચહો! ૧૦
રહિશ સગ હું સ્વામિ આપને, નથિ જવુ પ્રભો! ઘેર બાપને,
પતિ જહીં તહીં મારૂ સાસરૂ, વિભવ ભોગને નાથ શુ કરૂ ?" ૧૧
વિનવિને પતિ એમ લૈ રજા, સતિ ગઇ વને છોડિને મજા,
વસવુ છોડિને બાગ બગલે, જુવતિ નાથશુ ચાલિ જગલે. ૧૨
વનફળો વિષે માનિ સુખડી, દિવસ કોઈ તો વેઠિ ભૂખડી,
પણ રહ્યા નહીં એકલો સતી, ભગિની! એથિ લ્યો નારિની નીતિ ૧૩
પિયરમા ઘણી નારિયો વસે. પતિગૃહે જવા કો દિ ના ધસે,
પછિ કહીંથી તો નાથ સગમાં, દુર વિદેશમાં રે' ઉમગમાં ૧૪
સ્થિતિ થયેલિ એ હાલ નારિની, નીતિ ન તે લહે નાથ–પ્યારિની,
નિરગી ગ્રન્થ આ તે સુધારવા, વિનતિ મારિ છે ધર્મ ધારવા ૧૫
પિયરમાં વસે જેહ નારિયો, જરૂર થાય છે તે નકારિયો,
ભગિનિયો! તમે તેથિ સાસરે, જઇ વસો સદા નાથ પાસ રે ૧૬
વન વિષે વસી વાસ તે સિતા, વિકટ રાનમાં રે'તિ સુસ્મિતા,
દિલગિરિ જરી તે ન દાખતી, ખુશ રહી ખુશી નાથ રાખતી ૧૭
હરિ ગયો પછી લકનો ધણી, સતિ સમૂહની તે શિરોમણી,
ડગિ ન લાલચે રાણિ રામની, નિજ પતિ ભજ્યો એક ભામિની ૧૮
મરણની બીતિ ના ગણી જરી, છળથી ના ચળી ધૈર્યને ધરી,
શિયળ જાળવી જાનકી રહી, સતિ શિરોમણી શાસ્ત્રમાં કહી ૧૯
જગ વિષે વડી કીર્તિ વિસ્તરી, સકળ ઠામમાં તે રહી ઠરી,
અચળ નામ એ બોધ આપવા, ઝળકિ છે રહ્યુ ધર્મ સ્થાપવા. ૨૦
પણ વિવેકિ લ્યો હાલ નારિયો, સહજમાં રમે જૂઠ જારિયો,
છળ બળાદિની સામી શું ટકે, તરૂણિ મોહ જે પામતી ટકે. ૨૧

જરિક ઠીક હોયે મુખાકૃતિ, ભ્રાંતિ ન તો ધરે સ્વામિની રતી,
થનથનાટમાં થેકતી ફરે, લગિર લાજ તે કોની ના ધરે. ૨૨

હસતિ ડોલતી જાય મન્દિરે, પરપતી તણાં કાળજાં ચિરે,
જન વિષે કહે "જાઉ દર્શને," વિષય ભાવને ધારતી મને. ૨૩

કુગુરૂ સાથ તે રંગથી રમે, પતિ વિટંબણા પાકની ખમે,
પતિ સમો બીજો દેવ કો નહિ, સુખદ શાસ્ત્રમાં શીખ એ કહી. ૨૪

સતિ તણો ખરો એક ધર્મ છે, અવર ધર્મમાં તો કુકર્મ છે,
જનકજા× સતી જે વિષે વહી, સુખદ પંથ તે પાળવો સહી ૨૫

શઠ જનો ગમે તેમ શીખવે, પણ ઠગી જશો ના સ્ત્રિયો હવે,
સકળ શાસ્ત્રમાં વાચીને જુવો, અવર પંથ છે મોહનો કુવો. ૨૬

દુખદ પંથની બાંધિ કંઠિયો, જુવતીઓ જુઓ કૈંક વઠિયો,
પતિ ખરો ગુરૂ, ચૂડી કંઠિયો, અવર તો ગુરૂ જાણ ગઠિયો. ૨૭

નવ તમે થશો નારિ ચંચળા, જમદૂતોતણી પામશો બલા,
પતિ પુજી સદા શ્રીમહેશને, સમરિ શુદ્ધિ દો ચિત્તદેશને. ૨૮

સકલ દૈત્યને રામ મારિને, ફરિ લઇ વળ્યા ઘેર પ્યારીને,
પણ પછી તજી અલ્પ દોષથી, જનકજા વને કાંક રોષથી. ૨૯

વન વિષે ઘણું જાનકી રડી, સમરી નાથને તે ઘડી ઘડી,
નિજ કપાળને દોષ આપિયો, પણ ન સ્વામિનો દોષ ભાખિયો. ૩૦

સુશિલ એવિ એ એ સાધવી ભલી, જગતપાવની ગંગ નિર્મલી,
પતિનિ ભક્તિની એ મહાનદી, +રઘુજચંદ્રની કીર્તિકૌમુદી. ૩૧
સમય હાલનો જો વિચારિયે, કળિ થયો નકી તે ઉચારિયે,

× જનકની દીકરી=સીતા. + રઘુવંશમા જન્મેલ ચંદ્ર=રામચંદ્ર.

પતિની શીખને સાંભળી [1]ભઠે, હઠ વિષે નહી નારિયો હઠે. ૩૨
પતિ કદી કરે અલ્પ ક્રોધ જો, [2]સમરને રચે નારિયોધ[3] તો,
અસત દોષ કૈં સર્વ ઠામમાં, કરિ ફજેતિ દે સર્વ ગામમાં, ૩૩
અવર દોષ છે નારિમાં વશ્યા, ચહિ ઉરે સહુ ચિત્તથી ખશ્યા,
સકળ નારિને શીખ આપવા, લગિરમાં કહ્યા સર્વ સાર આ. ૩૪
લલિત છંદ આ ચિત્ત ધારિને, દુષિત છંદને તો વિદારિને,
સફળ જન્મ હે બ્હેનિયો ! કરો, જય કરી સદા પાપથી ડરો. ૩૫

ગીતી.

ઉચિત અનુચિત વિચારી, સુખકર મતિ ધરિ પતિપદપ્રતિ ભકિત,
ભવભય લય કરનારી, ધારિ જગત્પતિ ભજો યથાશકિત. ૩૬

૧ ખીજવાય. ૨ લઢાઇ. ૩ સ્ત્રી રૂપી યોદ્ધો.

·મયંતી.

દમયંતીની કથામાં સંસ્કૃત અને ગુજરાતી કવિઓએ હદ કરતાં વધારે અલંકારી વાણી વાપરી છે. તેમાં અસંભવિત કલ્પનાઓ ઘણી છે, તેથી તે વાંચનારને માત્ર રસ ઉત્પન્ન થાય અને ગ્રંથ કરનારની વિદ્વત્તા માલમ પડે, તે સિવાય વધારે લાભ થતો નથી. મતલબ કે હદ કરતાં વધારે કલ્પિત વાતો લખવાથી તેમાં રહેલી ખરી વાત ઉપરથી ભરોંસો ઉઠી જાય છે. આમ કહેવાથી હું તે ગ્રંથ કર્તાને દોષ નથી દેતો, પરંતુ તેને આધારે લખેલા આ આખ્યાનમાં કોઇ જગોએ વાંચનારને અસંભવિત લાગે, તો તેને માટે મને દોષ નહિ દેવાની વિનતિ કરૂં છું. અલંકારો બાદ કરતાં બાકી રહે, તે ખરી વાત લખવા મેં મારી અલ્પમતિ પ્રમાણે પ્રયત્ન તો કર્યો છે.

અસલના વખતમાં *વિદર્ભ દેશમાં કુંડિનપુર નામનું મોટું નગર હતું. તેમાં ભીમક નામનો ક્ષત્રી રાજા રાજ્ય કરતો હતો. તેની રાણી વજ્રાવતીને પેટે ચાર સંતાન થયાં; તેમાં ત્રણ કુંવર અને એક કુંવરી હતી. તે કુંવરીનું નામ દમયંતી પાડ્યું. એનું રૂપ અથાગ હતું, તેથી માતપિતાને તે ઘણી વહાલી લાગતી હતી. જેમ જેમ તે મોટી થતી ગઇ તેમ તેમ તેનું રૂપ ઘણું ખીલતું ગયું. જ્યારે તે આઠ વર્ષની થઇ ત્યારે તેને વિદ્યાભ્યાસ કરાવવા માંડયો. થોડાક વર્ષમાં એણે કેટલુંક સાધારણ જ્ઞાન મેળવ્યું. જેમ જેમ તે

---

* વરાડ.

મોટી થવા માંડી તેમ તેમ તેના જ્ઞાનમાં વધારો થવા માટે તથા રાજદરબારની રીત પ્રમાણે કેટલીક સરખી વયની અને કેટલીક પાકી ઉમ્મરની સમજુ અને સદ્‌ગુણી દાસીઓ સાથે ભીમકરાજાએ પોતાની વાડીના એકાંત મહેલમાં તેને રાખી. દમયંતી આ એકાંત જગોમાં પોતાની બહેનપણીઓ સાથે રહેવાથી, પોતાના અનેક વિચારો સખીઓને જણાવી તથા તેમના વિચારો જાણીને ઉપયોગી બાબતોનો અનુભવ મેળવવાનુ જ્ઞાન દિવસે દિવસે વધારતી ગઇ કઇ કામ શીખતા અથવા એકને એક બાબત વિષે વિચાર અથવા વાતચીત કરતાં જ્યારે એને કંટાળો ઉત્પન્ન થતો ત્યારે પોતાની સખીઓ જોડે બાગમાં હવા ખાવાને નીકળતી. ત્યાં ભાત ભાતના પુષ્પો અને વેલીઓ નજરે પડતાં. તે ઉપરથી પરમેશ્વરની અપાર બનાવટ ઉપર તેના મનમાં પવિત્ર વિચારો બધાતા સાંજની વખતે નિર્મળ આકાશમાં તારાઓની ગોઠવણ નિહાળતી તેથી ખગોળવિદ્યા સબંધી સાધારણ જ્ઞાન અનાયાસે એને મળતું. યુવાવસ્થાના પ્રવેશથી જેમ એના શરીરના અવયવોમાં ફેરફાર થવા માંડ્યે તેમ તેમ તેના મનનું વલણ પણ બદલાવા માડ્યુ અત્યાર સૂંધી જે વિચારો ઉપર તેનું લક્ષ બિલકુલ જતું નહોતુ તે વિચારોનો પ્રવેશ સ્વાભાવિક રીતે એના મનમાં થવા માંડ્યો. તે પોતાની સખી કેશવીને કહેવા લાગી કે, " બહેન ! દીકરીઓ ઉમ્મરલાયક થાય ત્યારે સ્વયવરમા પોતાના મનગમતા વરને પરણી સાસરે જાય, એ સમાન બીજો એક મોટો લાવો નથી એમ મને લાગે છે. માબાપને ઘેર ગમે તેટલુ સુખ હોય, પણ પોતાના સ્વામીના ઘરના સાધારણ સુખથી જે સંતોષ ઉત્પન્ન થાય તેવો ત્યાં નહિ થતો હોય. સસારની ગતિ કેવી વિચિત્ર જણાય છે ? જો ને, આ ચકવો ચકવી પક્ષી છે; પરંતુ પો-

તાના માળામાં બેસી આનંદથી કેવી કીલકિલારી કરે છે ! બહારથી દાણા વીણી લાવી બેઉ જણાં પોતાનાં બચ્ચાંને ખવડાવે છે, અને એક એકના સામું જોઇ જાણે મશ્કરીમાં કરી ચાંચે ચાંચ મેળવી કંઈ વાતો કરતાં હોય એમ લાગે છે. કોઇ ધનવાન્ મનુષ્ય જેટલું સુખ માણતો હોય તેટલું સુખ એ ભોગવે છે. બહેન ! મને પરણવું ઘણું સારૂ લાગે છે, પણ તે સબંધી ઊંડો વિચાર કરૂં છું તો માલૂમ પડે છે કે એ કામ સહસા કરવાનું નથી. ' લગ્ન કરવું ' એ શબ્દનો અર્થ ' મળી જવું ' એમ થાય છે એક વસ્તુ બીજાની સાથે મેળવવી તે પ્રત્યેકમાં સરખા ગુણ હોય તો જ મળી જાય છે, નહિ તો ગળીને એક દાળમાં પાણી રેડીને દેવતા ઉપર ચઢાવીએ છીએ, તે ગળીને એક રસ થઇ મળે તો તેનો સ્વાદ મીઠો થાય છે, પણ કૂચાપાણી જુદા રહેવાથી તે ખાતાં કંઇ લહેજત આવતી નથી, તેમ જ વગર વિચારે માબાપ ગમે ત્યાંથી કોઇ વર શોધી કાઢી લાકડે માંકડું વળગાડી દે તે પરણવામાં પણ કંઇ ભલીવાર થાય નહિ. એના કરતાં તો કુંવારા રહેવું ઘણું જ સારૂ છે. શાથી કે એક વખત હસ્તમેળાપ થયા એટલે જીંદગાની સૂધી શાસ્ત્ર પ્રમાણે પતિના સારા નરસા કર્મના ફળની ભાગિયણ સ્ત્રીએ થવું જોઇએ. માટે હાથે કરી દીવો લઈ કૂવામાં ન પડવું એવી ડાહ્યા માણસોની જે કહેવત છે તે મને ખરેખરી લાગે છે. જો બહેન ! મારા મનમાં એ સબંધી વિચારો ઘણા ઘુંટાવા લાગ્યા છે. મારા સાંભળવામાં આવ્યું છે કે નૈષધદેશમાં વીરસેનનો પુત્ર નળ નામનો મહા પરાક્રમી રાજા રાજ્ય કરે છે પોતાનો પિતા મરી જવા પછી હાલ વીસ બાવીશ વર્ષની ઉમ્મરમાં તે ગાદીપતિ થયો છે. એની પ્રખ્યાતિ સઘળા દેશમાં ફેલાઇ છે. ધનુર્વિદ્યામાં તે

ઘણો કુશળ છે, અને બીજી વિદ્યામાં પણ બહુ નિપુણ છે. તેમ જ ક્ષમાવાન્, ઐશ્વર્યવાન્ ગભીર અને કાંતિમાન્ છે. એની મુખમુદ્રા એવી મનોહર અને ભવ્ય છે કે સદ્‌ગુણી મનુષ્યોને તે અતિ પ્રિય લાગે છે, અને દુર્ગુણી દુષ્ટ માણસો તથા શત્રુઓ એને જોઇ થરથર કપે છે. એકદરે સઘળા ક્ષત્રીય ગુણોથી સપૂર્ણ એ નળરાજા હજુ સુધી પરણ્યો નથી. તે પોતાને લાયક સદ્‌ગુણવાળી, ભણેલી, ડાહી, અને રૂપાળી કન્યાને ઇચ્છે છે વળી મે એમ પણ સાંભળ્યું છે કે કોઇએ તેની આગળ મારાં વખાણ કર્યાં છે, તેથી મને પરણવાની ઇ-ચ્છા રાખે છે. કેશવી ! મે તેને જોયો નથી, પણ તેના ગુણો સાંભ ળવાથી મારૂં અંતકરણ સાક્ષી આપે છે કે નળને વરાય તો ઘણુ સારૂં મારી ઉંમર સોળ વર્ષની થવા આવી, પરંતુ માતાપિતા મારા લગ્ન વિષે કઇ વિચાર કરતાં હોય એવુ હજુ સુધી જણાતુ નથી આપણને જે જોઇએ તે મારા પિતા મોકલાવી દે છે, અને અતિશય પ્યાર રાખે છે, તોપણ મારા મનનો ઉદ્વેગ દિવસે દિવસે વધતો જાય છે. હાલ વસંતઋતુ હોવાથી આપણા બાગમાં કેવી મજેની શોભા ખીલી ઉઠી છે ! સુદર ગુલાબ અને મોગરાના છોડ ઉપર પુષ્પો પોતાના મોંઢા વિકાશી સાયકાળ થવાથી પશ્ચિમમાં આથમી જવાને ઉતાવળ કરતા સૂર્યની સ્તુતિ કરતા હોય એમ જણાય છે. બહેન ! જો ને કોમળ કોમળના સ્તભોની સાથે માલમીની વેલીઓ ખરા ઉમળકાથી કેવી ભેટી છે !!"

એવી રીતે મનથી પરિતાપ કરતી દમયંતી બેશુદ્ધ જેવી થઇ પડી તે જોઇ કેશવી તેને કહેવા લાગી કે, " બહેન ! આમ છેક અધીરાં શુ થાઓ છો ? સમય આવ્યે શુ નથી મળતું ? મેં એક દિવસ સાંભળ્યુ હતું કે તમારા પિતા તમારો સ્વયંવર કરવાનો વિચાર

ધારે છે. એમ હામલશો માં, પરમેશ્વર સઘળું સારૂં જ કરશે. તમારા મનનો મનોરથ પ્રભુ પોતે પૂરશે." એવી રીતે કેશવી દમયંતીને ધીરજ આપે છે, એવામાં બીજી સખીઓ દોડતી આવીને દમયંતીને કહેવા લાગી કે, " બહેન ! જુઓ તો ખરાં, આપણી વાડીમાં આ સોનાના હંસપક્ષીઓનુ ટોળુ ઓચિંતાનું ઉડતુ ક્યાંથી આવ્યુ ?" દમયતીએ નીચે આવી નજર કરી તો કોઇ દિવસ નહિ દીઠેલાં એવાં વિચિત્ર પક્ષીઓ દીઠાં તેથી પ્રથમનો વાત વિસરી ગઇ, અને એનું ચિત્ત એ પક્ષીઓ પકડવામાં લાગ્યુ. તે સખીઓને કહેવા લાગી કે, "ચાલો, આપણે એમને પકડીએ." પછી એક એક કન્યા એક એક હંસ ભણી દોડી. તેમાં દમયતી દોડતી દોડતી જે હંસની નજીક આવતી હતી, તે તેને મનુષ્ય સરખી વાણીથી કહેવા લાગ્યો કે, "હે દમયતી ! નૈષધદેશમાં અશ્વિનીકુમાર સરખો જુવાન અને રૂપમાં જેનો જોડો નથી એવો નળ નામનો રાજા છે તેના સિવાય બીજું કોઈ મનુષ્ય અમને અડકી પણ નહિ શકે, માટે અમને પકડવાની જો તારી ઇચ્છા હોય તો તુ તેની સ્ત્રી થા. એમ કરે તો જ તારો જન્મ અને આ તારૂ સ્વરૂપ સફળ થાય. અમે દેવ, મનુષ્યો અને રાક્ષસો સઘળા જોયા છે, તેમાં નળની બરોબર રૂપાળો, ગુણવાન્ અને શૂરવીર કોઇ પુરૂષ નથી. જેમ સઘળી સ્ત્રીજાતિમાં તું રત્ન જેવી છે, તેમ પુરૂષજાતિમાં નળ રત્ન રૂપ છે. માટે તમારા બેઉની જોડ ઘણી સારી થશે." હંસનું બોલવું સાંભળી ખુશી થએલી દમયંતી તેને કહેવા લાગી કે, "હે હંસ ! તું મને જેમ કહે છે તેમ નળને ત્યાં જઇ તેને પણ કહેજે." તે સાંભળી હંસે નૈષધમાં જઇ નળની સમીપ દમયંતીના ગુણ અને રૂપનાં વખાણ કર્યાં

હસના જવા પછી જેમ ધંધવતા અગ્નિ સાથે ઘાસનો સંયોગ થવાથી સળગી ઉઠે, તેમ નળના ગુણ સાંભળવાથી દમયતીનો પરિતાપ જાગૃત થયો તેને ખાવુ પીવુ તથા નિદ્રા કરવી કાંઇ ગમતુ નથી. નળને મળવાના વિચારમાંજ તેનુ મન વળગેલુ રહેવાથી દિવસે દિવસે શરીર સૂકાવા લાગ્યું આ વાત ભીમકરાજાના જાણવામાં આવ્યાથી તેમ થવાનુ કારણ તેની સખીઓને પુછ્યુ તેના જવાબમાં એવી ખબર મળી કે 'નિષધદેશના નળરાજાના રૂપ ગુણનુ વર્ણન સાંભળવાથી કુવરીનુ મન તેનામા લાગ્યુ છે, અને તેથી તે દિવસે દિવસે સૂકાતી જાય છે.' તે સાભળી ભીમકે વિચાર્યુ કે, કુંવરી હવે ઉમર લાયક થઇ માટે તેને યોગ્ય વર ખોળી લગ્ન કરાવવુ. એવો નિશ્ચય કરી સ્વયવર રચવો ઠેરવ્યો દિવસ મુકરર કરી દેશ દેશના રાજાઓને કકોત્રી મોકલી સૈન્ય સુદ્ધા કુડિનપુરમા તેડાવ્યા દમયતીના રૂપગુણની ખ્યાતિ બધે ફેલાયેલી હતી તેથી ઘણા રાજાઓ હરખભેર આવી પહોચ્યા

હસના મોંથી દમયતીના ગુણ સાંભળતાં દમયતીમાં ચિત્ત લાગવાથી નળરાજા રાજકાજમાંથી મન કાઢી નાખી બહાવરા જેવો સજ્યામાં આળોટતો હતો, તેવામા છડીદારે ખબર આપી કે, " મહારાજ ! વિદર્ભદેશથી આવેલો કોઇ બ્રાહ્મણ આપના દ્વાર પસે ઉભો છે, અને તેણે આ પત્ર આપને નિવેદન કર્યો છે " છડીદારનુ વચન સાંભળી નળ પથારીમાંથી ઝડપથી ઉઠીને બેઠો થયો, અને આવેલો પત્ર હાથમાં લઇ વાંચતાં, તે દમયંતીના સ્વયવરની કકોત્રી માલમ પડી તેથી તેને ઘણો હર્ષ થયો. પછી પેલા બ્રાહ્મણને બોલાવી સત્કાર કરી ઘણુ ધન આપ્યુ, અને સેનાપતિને પાસે તેડી આજ્ઞા કરી કે,

"વિદર્ભદેશ પ્રત્યે દમયતીના સ્વયંવરમાં જવું છે, માટે ચતુરંગીસેના ઝટ તૈયાર કરો." સઘળી તૈયારી થયા બાદ તે વાજતે ગાજતે વિદર્ભ દેશ ભણી ચાલ્યો કુંડિનપુર થોડે છેટે રહ્યુ, એવામાં નળને મોટું સકટ આવી પડ્યુ નારદમુનિના કહેવાથી ઇંદ્ર, યમ, વરૂણ અને અગ્નિ નામના ચાર દેવતા દમયતીને પરણવાની લાલચે સ્વયંવરમાં આવતા હતા, તેમણે નળને દીઠો એનુ રૂપ જોઇ તે દેવોએ નક્કી ધાર્યું કે "નિશ્ચય દમયતી આને જ વરશે માટે આપણે એક યુક્તિ રચીએ" પછી વેષ બદલીને તેઓ સત્યવાદિ નળની કને આવ્યા અને યાચના કરવા લાગ્યા કે "અમે અતિથિ છીએ, માટે અમારે તારી પાસે કઇ માગવાની ઇચ્છા છે તે તુ અમને આપ" નળે અભ્યાગત જાણી જે માગે તે આપવાની હા પાડી ત્યારે દેવતાઓ બોલ્યા કે "હે નળરાજા! અમે ચારે જણ ઇંદ્ર, વરૂણ, યમ અને અગ્નિ એ દેવતા છીએ દમયંતી સાથે પરણવાની અમને લાલસા છે, માટે તુ અમારો દૂત થઇ તેની પાસે જા, અને ત્યાં અમારાં વખાણ કર કે અમારા ચારમાથી ખુશીમા આવે તેને વરે" દેવતાનુ બોલવું સાંભળી નળરાજા હાથ જોડી તેમને કહેવા લાગ્યો કે, "તમારા મનમાં જે મતલબ છે તેજ મારા મનમાં પણ છે, માટે મને મોકલવો યોગ્ય નથી, કેમકે કોઇ પુરૂષ જે સ્ત્રીની સાથે પોતાનો વિવાહ થવાની ઇચ્છા રાખતો હોય, તે બીજાનું દૂતપણું કરી શકે નહિ મારો અપરાધ ક્ષમા કરો." દેવતાઓ બોલ્યા, "હે નૈષધ! હે સત્યવાદિ રાજા! તમારા કહેવા પ્રમાણે હુ કરીશ એમ કહ્યા છતાં હવે ફરી જવું તને ઘટારત નથી" તે સાંભળી નળરાજા બોલ્યો "મહારાજો! દમયંતીના ઘરને ઘણી સખત ચોકી છે, તેમાં મારાથી શી રીતે પેસાય?" ત્યારે ઇંદ્રે કહ્યું, "દમયંતીના ઘરમાં જતાં કોઈ જાણે નહિ

એવી શક્તિ મેં તને આપી છે, માટે કોઈ દેખશે નહિ." તે સાંભળી છેવટે નળને દમયંતી પાસે જવાનું કબૂલ કરવુ પડયું સૈન્યને કુંડિનપુરની ભાગોળે ઉતારી, એકલો નળ છાનોમાનો દમયંતીના ઘર પ્રત્યે ગયો. ત્યાં તે તરૂણીને જોઇ એને મોહ ઉત્પન્ન થયો, પણ પોતાનુ સત્ય જાળવવા મનને કબજે રાખી રહ્યો નળનું રૂપ જોઇ તેના ભભકાથી કોઇ સખી અંદર આવવાનું કારણ એને પૂછી શકી નહિ. તેમ દમયંતી પણ મોહ પામી કહેવા લાગી કે, "મને મોહ ઉત્પન્ન કરનાર દેવતાઓના સરખા તમે કોણ છો ? અને શી રીતે અહિયાં આવ્યા ? ચોકીદારોએ તમને કઇ ન પૂછ્યુ તેનું કારણ શું ?" દમયંતીનુ બોલવુ સાંભળી નળ કહેવા લાગ્યો કે, "હુ દેવતાઓનો દૂત છુ, ઇંદ્ર, અગ્નિ, વરૂણ અને યમ એ ચાર દેવતાઓ તને પરણવા ઇચ્છે છે તેમણે પોતાના દૂત કરીકે મને તારી પાસે મોકલ્યો છે, અને તેમના પ્રભાવથી તારા ઘરમાં પેસતાં કોઇ રક્ષકો મને રોકી શકયા નહિ. હુ તારા ભલાને માટે તને એટલી વિનતિ કરૂં છું કે, કોઇ પણ મનુષ્ય જાતિને અંગીકાર ન કરતાં એ ચાર દેવતાઓમાંથી તારી ખુશીમાં આવે તે એકને વરીશ તો તારો જન્મ સફળ થશે; કારણ કે મનુષ્ય કરતાં દેવતાઓ પરાક્રમી, લાંબા આયુષ્યવાળા, અને વિશેષ ધનવાન્ છે." તે સાંભળી નળને વિષે આતુર થએલી દમયંતી બોલી કે, "હંસને મોઢેથી મેં નળના ગુણ સાંભળ્યા ત્યારથી મનથી હુ તેને વરી ચૂકી છું." ત્યારે નળે કહ્યું કે, "અરે ! એ તો દેવતાઓના પગની રજ બરોબર પણ ન પોષાય. કદાચિત્ તુ એમનો તિરસ્કાર કરી નળની સાથે લગ્ન કરીશ તો તેઓ તને વિઘ્ન કરવાને ચૂકશે નહિ. મનુષ્યે સહસા કરેલું કામ પરિણામે દુઃખરૂપ થાય છે. માટે મારૂં કહેવું ધ્યાનમાં લેવા જેવું છે." દમયં-

તીએ કહ્યું, "ગમે એટલું દુ:ખ આવી પડે તોપણ સત્યવાદિ મનુષ્યો પોતાના ખરા અંતઃકરણથી નિશ્ચય કરેલો સંકલ્પ ચુકતા નથી. નળરાજા મને નહિ વરે તો હું અગ્નિમાં પેશીને અથવા ઝેર ખાઇને કે ગળે ફાંસો ઘાલીને દેહ પાડીશ, પરંતુ બીજાને નહિ વરૂં. માટે આપ ગમે તે હો, પણ હવે એ વિષે વધારે બોલવા કે સાંભળવા હું ઇચ્છતી નથી. તમે જ્યાંથી આવ્યા હો ત્યાં જલદી પાછા જવું ઘટે છે." આવાં વચન સાંભળી નળે દેવતાઓની કને આવી સઘળી બીના તેમને જણાવી. પોતાનો સ્વાર્થનો ત્યાગ કરી પરોપકાર કરવામાં નળને નિશ્ચયબુદ્ધિવાળો જોઇ, તેઓ તેના ઉપર ઘણા પ્રસન્ન થયા અને તેને સારાં વરદાન આપ્યાં.

ભીમકે સાંભળ્યુ કે નળરાજા સૈન્ય સુદ્ધાં ભાગોળે આવ્યા છે; એટલે તુરત સામા જઇ માનમેર નગરમાં તેડી લાવ્યા. સઘળા ક્ષત્રી રાજાઓ દમયતીના સ્વયવરને માટે કુડિનપુરમાં ભરાયા, તેથી દેવતાઓની અમરાવતી કરતાં પણ એ નગર અધિક શોભવા લાગ્યુ. નીમેલે દિવસે સમય થયો ત્યારે ભીમક રાજાએ સર્વ રાજાઓને સ્વયવર મંડપમાં આવવાને કહેવરાવ્યુ, એટલે તેઓ ત્યાં આવીને અધિકાર પ્રમાણે પોતપોતાના મુકરર કરેલા આસન ઉપર બેઠા. પછી દમયંતી માતાપિતા અને ગુરૂની આજ્ઞાથી હાથમાં વરમાળા લઇ સખીઓની સાથે મંડપમા આવી. તેનુ સ્વરૂપ જોવામાં આતુર થયેલા રાજાઓ આસન ઉપરથી ઉંચા થઇ એકી નજરે તેના ભણી જોઇ રહ્યા. તેની ચતુર સખી કેશવી દરેક રાજાને ઓળખાવતી આગળ ચાલતી હતી. જ્યારે તે નળરાજા પાસે આવી ત્યારે ત્યાં અટકી, અને તેને બરાબર ઓળખી તેના ગળામાં વરમાળ પહેરાવી જોડે

ઉભી રહી તરત જ મગળ વાજીંત્ર વાગવા માંડયાં અને આનદ આનદ થઇ રહ્યો. પછી ભીમક રાજાએ શાસ્ત્ર પ્રમાણે નળને કન્યાદાન આપ્યુ. નળે બ્રાહ્મણ, સૂર્ય અને અગ્નિના દેખતાં પ્રતિજ્ઞા કરી કે, "હે દમયંતી ! તુ દેવતાઓનો ત્યાગ કરી, સઘળા રાજાઓની સમક્ષ મને વરી માટે હુ તારૂ કહ્યુ માનીશ અને તારો ત્યાગ નહિ કરૂં" દમયતીએ પણ નળને કહ્યુ કે, "હું તમારી સેવા કરીશ, અને તમારી મરજીથી વિરૂદ્ધ કદી નહિ વર્તુ. આ લગ્ન જોઇ સત્યવાદિ રાજાઓ વખાણ કરતા કરતા પોતાને દેશ ગયા, અને અદેખાઓ બળવા લાગ્યા. કેટલાક દિવસ કુડિનપુર નગરમાં રહ્યા પછી નળ રાજા દમયંતીને લઇ વિદર્ભદેશ ગયો. પછી એ જોડુ સલાહસપથી રહી નાના પ્રકારનાં સુખ ભોગવવા લાગ્યુ. પોતાની ખુશીથી એક બીજાને પસદ કરી જોડાએલી જોડીને કદી અણબનાવ થતો નથી. કેટલેક વર્ષે દમયતીને ઇંદ્રસેન નામનો એક કુવર તથા ઇંદ્રસેના નામની એક કુવરી થઇ.

નળના કાકાનો છોકરો પુષ્કર પોતાનો રાજભોગ ત્યાગ કરી જગલમાં રહેતો હતો, તેને કળી નામના કોઇ દુષ્ટ પુરુષે ભમાવી એવી ઉશ્કેરણી કરી કે "રાજ્યમા તારો હિસ્સો છે, તે છતાં તું ક્ષત્રી થઇ નાદાનની પેઠે આમ હાથ પગ જોડીને બેસી કેમ રહ્યો છું ? નળની પાસેથી રાજ્ય મેળવવાને પ્રયત્ન કેમ કરતો નથી ?" પુષ્કર કહેવા લાગ્યો કે, "ભાઇ મારી પાસે સૈન્ય નથી, તેમ દ્રવ્ય પણ નથી. મારાથી નળને શી રીતે જીતાય ? મારી મદદ કોણ કરે ? અત્યારે પ્રજા અને સઘળું લશ્કર તેને વશ છે," તે સાંભળી કળી બોલ્યો કે, "તુ હિમત હારીશ નહિ, દરેક માણસે સંસારનું સુખ મેળવ-

વાને ઉદ્યમ કરવાની જરૂર છે ઉદ્યમ કર્યા સિવાય કઇ સુખ મળતું નથી. સમય વિચારીને જે પુરૂષ યોગ્ય કામ આરંભે છે તેના પરિણામે જય થાય છે. માટે તારી ખુશી હોય તો હું તને બતાવું તે પ્રમાણે તદબીર કર. તેથી તારો થોડી મહેનતે નક્કી જય થશે" પુષ્કરે પૂછ્યુ, "ભાઇ, તે શી તદબીર છે? જરા મને કહે તો ખરો." કળીએ કહ્યુ, "તને તે ખબર છે, તથાપિ હું કહું છુ. નળરાજાને બાજી રમવાનો શોખ વધારે છે, અને રમતાં રમતાં જેમ વધારે હારે તેમ એને ચડસ વધતો જાય છે માટે તું એની સાથે પણ કરીને બાજી માંડ. તેમાં જો નળ હારે તો એનું રાજ્ય તને મળે, અને તું હારે તો તારી પાસે આપવા બીજું કઇ અત્યારે જણાતું નથી, તેથી આ સોનાની મહોરો લાદેલો એક પોઠીઓ હું તને આપું છું તે પણમાં મૂકજે. હું અને મારો ભાઇબંધ તને એ કામમાં મદદ કરી નળને હરાવી આપીશું. પછી તારે જન્મારાનો કાટો નીકળી જશે અને તું સુખેથી રાજ્ય કરીશ. તારી આણ નગરમાં વર્તાશે, એટલે નળને કોઇથી રખાશે નહિ તેથી તે જંગલમાં રઝળી રખડીને અંતે નાશ પામશે." કળીની આ વાત પુષ્કરના ધ્યાનમાં ઉતરી, તેથી તે બેઉ સાગ્રીતો તથા પોઠીને સાથે લઇ નળરાજાના નગરમાં આવ્યો. નળને ખબર પડી કે મારો ભાઇ આવ્યો છે એટલે તુરત તેને દરબારમાં તેડી આણ્યો, અને ઘણો સત્કાર કરી તેને પોતાની સાથે રહેવાનુ કહ્યુ. પુષ્કરે એ વાત નાકબૂલ કરી કહ્યુ કે, "મારે તારી સાથે બાજી રમવાની ઇચ્છા છે." થોડી વાર સુધી નળે કશો જવાબ દીધો નહિ; પણ જ્યારે દમયંતીના સાંભળતાં પુષ્કરે વારંવાર એ માગણી કર્યા કરી ત્યારે નળે ગુસ્સે થઇ હારજીતનું પણ કરી બાજી આરંભી. એ વખતે પાસાઓની રમતમાં

ઉન્મત્ત થએલા નળરાજાને દમયતી વગેરે કોઇ વારવાને સમર્થ થયું નહિ. તેના પ્રધાનો તથા ગામની પ્રજા દ્યૂત અટકાવવાની અરજ કરવાને દરબારના બારણા નજીક આવ્યા. તે જોઇ નળના રથ હાંકનાર વાર્ષ્ણેયે દમયતીને કહ્યુ કે, "હે દેવી! ધર્મનુ તત્વ જાણનાર નળરાજાને હમણાં દ્યુત રમવાનુ વ્યસન વળગ્યું છે, તે નગરની પ્રજાથી સહન નહિ થવાથી કઈ અરજ કરવાને દરવાજા પાસે આવી ઉભી છે, માટે એ વિષે તમે રાજાને ખબર આપો." તે સાંભળી નળના ભયકર દુર્ગુણથી શોક પામેલી દમયતી તેની પાસે જઇ ઘણી આજીજી સાથે પ્રજાની અરજ નિવેદન કરી, પણ તેણે કઇ ગણકાર્યું નહિ. તેથી નિરાશ થએલી દમયતી લમણે હાથ દઈ પાછી આવી. ખબર સાંભળી નગરની પ્રજાએ નકકી કર્યુ કે નળરાજાનું પુણ્ય પરવાર્યુ; તે સિવાય તેને આવી ભૂડી મતી સૂઝે નહિ પછી સૌ પોતપોતાને ઘેર ગયા. દમયતીએ વિચાર્યું કે 'જુગાર એ મનુષ્યનો કટ્ટો શત્રુ છે, સારા સારા રોજગારોથી મહેનત વડે મેળવેલુ ધન એક પળમાં ખોઇ નાખવાની એ લત છે, એમાથી જૂઠ, ચોરી વગેરે અનેક અવગુણની ડાળીઓ ફૂટે છે. આ સઘળુ સમજવા છતાં સત્યવાદિ નળની મતિ જ્યારે ભ્રષ્ટ થઇ ત્યારે મને એમ લાગે છે કે નકકી કઇ ભારે દુખ આવવાનું.' એમ વિચારી દમયતીએ બૃહત્સેના નામની પોતાની દાસીને મોકલી વાર્ષ્ણેય નામના પોતાના સારથિને બોલાવી કહેવા લાગી કે, "ભાઇ વાર્ષ્ણેય! નળરાજા સર્દૈવ તારી સાથે સારી રીતે વર્તે છે, માટે હાલની તેમની અવળી હાલતમાં તારે તેમને સહાય કરવી ઘટે છે. અરે! જેમ જેમ પુષ્કર જીતે છે તેમ તેમ એમને દ્યૂત રમવામાં પ્રીતિ વધતી જાય છે, અને પાસા પુષ્કરની તરફેણમાં પડે છે. દ્યૂત રમવામાં મોહિત થએલા નળરાજા સ્નેહીનાં તેમજ મારા

વચન પણ સાંભળતા નથી, તેથી હુ એ મહાત્માનો દોષ નથી કાઢતી, પણ નસીબનોજ દોષ માનું છુ. મારા પેટમાં ધાસ્તી છે કે એમનો પરાજય થશે ! હે સારથિ ! મારૂં ચિત્ત સ્થિર રહેતું નથી, અને મને એમ લાગે છે કે આગળ વખત ઘણો બારીક આવશે. માટે આ મારાં બેઉ બાળકોને રથમાં બેસાડી ઉતાવળો વિદર્ભદેશ પ્રત્યે જઇ, કુડિનપૂરમાં મારા પિતાને સોંપ. પછી તારી ઇચ્છા હોય તો ત્યાં રહેજે અથવા બીજે જજે." દમયંતીનું કહેવું સાંભળી વાર્ષ્ણેય સારથિ પ્રધાનો પાસે ગયો, અને દમયતીની કહેલી હકીકત તેમને કહી સભળાવી. પ્રધાનોએ સમય વિચારી એની વાતને ટેકો આપ્યો, અને ઉતાવળથી તેમ કરવાને રજા આપી. પછી વાર્ષ્ણેય રથ જોડી બેઉ બાળકોને અદર બેસાડી જલદી વિદર્ભદેશ પ્રત્યે કુડિનપૂરમાં ગયો, અને દમયતીનાં બાળકો તથા અશ્વ સહિત રથ ભીમકરાજાને સોંપી, તેની રજા લઇને નળ રાજાનો શોક કરતો કરતો અયોધ્યા પ્રત્યે ગયો, અને ત્યાંના ઋતુપર્ણ રાજાની ઘોડારમાં નોકર થઇ રહ્યો

આણી તરફ પુષ્કરે દ્યુતમા પવિત્ર યશવાગા નળરાજાનુ સર્વ ધન તથા રાજ્ય જીતી લીધુ, અને હસતાં હસતાં બોલ્યો કે, "હે નળરાજા ! હવે બાજી રમવામાં હારજીતમાં મૂકવાને દમયતી સિવાય બીજું કઇ તમારી પાસે રહ્યુ નથી માટે તે મૂકો તો ફરી રમીએ." તે સાંભળી ક્રોધ પામેલા નળે કઈ પણ ઉત્તર ન આપતાં પોતાના શરીર ઉપરથી સર્વ અલકાર ઉતારીને પુષ્કરને સોંપ્યા, અને એક વસ્ત્ર પહેરી વનમાં જવાને ગામમાંથી રવાને થવા લાગ્યો. તે વખતે દમયતી પોતાના હતભાગ્ય પતિને જતો જોઇને તેની પૂઠે ગઈ. પછી

તે સ્ત્રી પુરૂષ બને ત્રણ દિવસ સુધી નગરની પાસે રહ્યાં. નળને દેશવટો દેઇ પુષ્કરે ગામમા દાંડી પીટાવી કે, 'રૈયતમાંથી કોઇ પણ માણસ એને કઇ પણ આશ્રય આપશે તો તેને દેહાંતશિક્ષા થશે.' તેથી તથા પોતે તેને વારવાને ગયા હતા પણ તેણે માન્યુ નહિ એ બેઉ કારણોને લીધે, નગરની કોઇ પ્રજાએ તેને આશ્રય ન આપ્યો પછી લાચારીએ ત્રણ દિવસના ભૂખ્યાં તરસ્યાં નળ અને દમયતી ત્યાથી નીકળી વનની વિકટ વાટે ચાલતાં થયાં જતાં જતાં માર્ગમા સોનેરી પાખોવાળાં પક્ષીઓને જોઇ, ભક્ષને માટે તેમને પકડવાને નળે પોતે પહેરેલુ વસ્ત્ર કાઢી તેમના ઉપર નાખ્યુ, તે લઇ તેઓ આકાશમાર્ગે ઉડી ગયાં. આથી નિરાશ થઇ નળરાજા વીલે મોઢે નવસ્ત્રો ઉભો રહ્યો, અને શરમાતો શરમાતો દમયતીને કહેવા લાગ્યો કે, "હે પ્રિય! જુગારરૂપી દુષ્ટ વ્યસને મારૂ ચક્રવર્તી રાજ્ય ખોવરાવ્યું એટલું જ નહિ, પણ આથી પ્રાણ કરતાં પણ અધિક વહાલી એવી નિષધ દેશની પ્રજાએ પણ મને આશ્રય ન આપ્યો, અને હુ ભૂખ્યો તરસ્યો આ અઘોર વનમા વસ્ત્ર વિના ઉભો રહેવાની હાલતે પહોચ્યો!! હવે તારો તથા મારો નિર્વાહ શી રીતે કરવો તે મને સૂજતુ નથી. આ અવળી હાલતને લીધે હુ તારા ભલાને માટે કહુ છું કે આ દક્ષિણ દિશા તરફ ઉજ્જેણી નગરી આગળ ચારે બાજુએ જવાના ધોરી રસ્તા છે. ફળફૂલની વેલીઓથી વીટાએલા ઋષિઓના પવિત્ર આશ્રમો છે. વળી આ રસ્તો તારા પિયર-વિદર્ભ દેશ તરફ જવાનો છે." નળનાં આવાં વચન સાંભળીને શોકાતુર થએલી દમયતી નેત્રમાંથી આંસુ લાવી બીતી બીતી કહેવા લાગી કે, "હે સ્વામી! તમારા મનની ઇચ્છાનુ વારવાર ચિતવન કરતાં મારૂ મન ઘણું ઉદ્વેગ પામે છે, તથા મારા શરીરના સર્વ અવયવો શિથિલ થઇ

જાય છે. અરે ! જેનાં વસ્ત્ર ત્યાગ થયાં છે, જે ભૂખ અને તરસથી પીડાય છે, અને જેણે પોતાનુ સર્વસ્વ ખોયુ છે, તેવા નિરાધાર પતિને નિર્જન વનમાં એકલા મૂકી મારા પિતાના ઘર પ્રત્યે હુ કેમ જાઉ ? અરે ! હું મારો પ્રાણ આપીને આ ભયકર વનમાં તમારા દુખમાં ભાગ લઇશ, કેમકે પુરૂષનો દુખરૂપ રોગ મટાડનાર સ્ત્રી સિવાય બીજુ ઉત્તમ ઔષધ નથી સ્વામીનાથ ! આ મારાં દીનવાક્ય સત્ય માનજો." નળ બોલ્યો, "હે સુદરી ! તુ ખરૂં કહે છે, કારણ કે દુખથી પીડાતા પુરુષને સદ્‌ગુણી સ્ત્રી સમાન મિત્ર તથા ઔષધ બીજું કઇ નથી મારી પ્રાણપ્યારી પ્રિયા ! હુ મારા પ્રાણનો ત્યાગ કરીશ, પણ તારો ત્યાગ નહિ કરૂ. તું એટલી બધી શકા શા વાસ્તે કરે છે ?" દમયંતી બોલી, "મહારાજ ! જ્યારે તમે મારો ત્યાગ કરવા ઇચ્છતા નથી, ત્યારે વિદર્ભ દેશનો માર્ગ મને શા માટે બતાવો છો ? મને ખાત્રી છે કે તમે એમ કરો નહિ, પણ પાપી વિકારે તમારા ચિત્તને વ્યાકુળ કર્યું છે તેથી વારે વારે મારા પિયરનો માર્ગ બતાવી મારા શોકમાં વધારો કરો છો જો તમારો એવોજ અભિપ્રાય હોય કે દમયતી પિયર જાય, તો આપણે બેઉ વિદર્ભદેશ જઇએ, મારો પિતા તમારો સત્કાર કરશે. હવે કૃપા કરીને તમે મેં પહેરેલુ અડધું વસ્ત્ર પહેરો" એ પ્રમાણે દીન થએલો નળરાજા દમયંતીએ પહેરેલું અડધુ વસ્ત્ર પહેરી બોલ્યો કે, "સતી ! જેમ તારા પિતાનું રાજ્ય છે, તેમ મારૂ પણ છે. કદાપિ હાલ હુ અવળી હાલતમાં આવેલો છુ તો શું થયુ ? પણ ત્યાં તો જવાનો નહિ અરે ! હું સમૃદ્ધિવાળો અને તેને હર્ષ વધારનારો હતો, તે આજ કેવળ લાચાર તથા તેને શોકની વૃદ્ધિ કરનારો થયો છું. એવી સ્થિતિમાં ભીમકરાજાને ત્યાં કેમ આવું ?" એ રીતે એક બીજાના મનનું સમાધાન કરતાં નળ અને

દમયતી બેઉ એક વસ્ત્ર પહેરી ભૂખ અને તરસથી પીડાતાં અઘોર વનમાં ચોતરફ ફરવા લાગ્યાં. આખરે જ્યારે છેક થાકી ગયાં ત્યારે એક ઝાડ નીચે જઇ બેઠાં. ત્યાં પાથરવાને ઘાસની સાદડી પણ જેની પાસે નથી એવો નળરાજા, કાકરા અને કાંટાવાળી ભોય ઉપર હાથનું ઓશીકુ કરીને ઉઘાડે બરડે સૂતો. સુકોમળ અગવાળી દમયતી પણ એ જ પ્રમાણે જમીન પર પડી. ભૂખ અને દુ:ખથી શિથિલ થઇ ગઈ હતી, તેથી તે બીચારી થોડી વારમાં ઉંઘી ગઇ, પણ ભ્રમિત મનના નળરાજાને નિદ્રા આવતી નથી તેથી તે પડ્યો પડ્યો તર્કવિતર્ક કર્યાં કરે છે. " અરે હુ શુ કરૂ ? મને શી રીતે સુખ થાય ? દમયતીનો ત્યાગ કરૂ તો હુ સુખી થાઉ ? એ બિચારી મારે માટે બહુ દુ:ખ ભોગવે છે ! હુ એનો ત્યાગ કરીશ તો જ તે પોતાના પિતાને ત્યાં જશે. મારૂ રાજ્ય ગયુ, પહેરવાનુ વસ્ત્ર પણ પક્ષી લઇ ગયાં, અને ભૂખ, તરસ, તથા થાકથી શરીર પણ શિથિલ થઇ ગયુ ! હવે શુ હુ પ્રાણત્યાગ કરૂ તો સુખી થાઉ ? અરે ! આ મારા પ્રાણથી વહાલી દમયતી એને પિયર જશે તો કોઈ દિવસ પણ તેને સુખનો વારો આવશે. મારી જોડે તો નિશ્ચય એ દુ:ખી થવાની ! " એમ વારે વારે વિચાર કરીને ઉંઘતી દમયતીનો આ અઘોર વનમાં ત્યાગ કરવો, એ જ નળે નક્કી કર્યું એણે ધાર્યું કે સતી મારામાં પ્રીતિવાળી, સ્વધર્મને આચરનારી, મોટી ભાગ્યશાળી અને ભારે યશવાળી છે; માટે કોઇ પુરૂષ રસ્તામાં એકલી જાણીને એને બાધ કરી શકશે નહિ. એમ વિચાર કરી દમયતીએ પહેરેલા વસ્ત્રનો અર્ધો ભાગ જે પોતે પહેરેલો હતો, તેટલુ વસ્ત્ર ઉ-ઘતી સ્ત્રીના જાણવામાં ન આવે એવી રીતે કાપી લેઇ નિર્દય થઇ ગએલો નળરાજા પોતાની પતિવ્રતા અને કોમળ અગવાળી અબળાને ભય-

કર નિર્જન વનમાં એકલી મૂકી ચાલતો થયો. થોડે છેટે જવા પછી મન ખેંચાયાથી પાછો આવ્યો અને ઘણું રૂદન કરતાં વિલાપ કરવા લાગ્યો કે, " અરે રે ! કાપેલુ અર્ધું વસ્ત્ર પહેરેલી આ નિર્દોષ અબળા નિદ્રામાંથી ઉઠી મને દેખશે નહિ ત્યારે કેવી ગાંડી થશે ! અને આવા ભયંકર પ્રાણીઓથી ભરેલા વનમાં એકલી કેવી રીતે ફરશે ! ! " એવી રીતે વિલાપ કરીને તથા " ઇશ્વર તારી રક્ષા કરો " એમ બોલીને ફરી તેને મૂકીને ચાલતો થયો પણ દમયંતીના નિર્મળ સ્નેહ-પાશથી તે એવો જકડાએલો હતો કે વારવાર થોડે છેટે જઇ, પાછો ઊઘતી સ્ત્રીની પાસે આવતો હતો. એમ ઘણા વખત સુધી સ્નેહ અને કુબુદ્ધિના તર્કવિતર્કમાં અથડાતાં આખરે દુર્બુદ્ધિનું જોર વધ્યુ, અને ધર્માધર્મનો વિચાર કર્યાં સિવાય તે કલ્પાંત કરતો કરતો જોરભેર ત્યાંથી દોડી અઘોર વનમાં જતો રહ્યો.

થોડી વારે જ્યારે દમયતી ઉંઘમાંથી જાગી ત્યારે પોતાના પતિને નહિ દેખવાથી બ્યાકળી ઉઠીને " હે મહારાજ ! હે નાથ ! હે સ્વામી ! " એવા શબ્દો મોટેથી બોલીને પોકાર કરવા લાગી. " હે પ્રાણનાથ ! આ મનુષ્ય વગરના વનમાં હું એકલી બીહું છું તમે ધર્મના જાણનાર તથા સત્યવાદિ છો, અને મારા સ્વયંવરમાં ' તારો ત્યાગ નહિ કરૂ ' એમ કહ્યું છે, તે છતાં આવી દુ:ખદાયક સ્થિતિમાં મારો ત્યાગ કેમ કરો છો ? પ્રભુ ! તમારા વિના હુ એક મુહુર્ત માત્ર પણ જીવી શકીશ નહિ ! તમે જો મારી હાંસી કરતા હો તો તેથી તમને જે આનદ થયો હશે, તેનાથી સોગણો શોક મને થાય છે. હુ ઘણી જ બીહું છુ, માટે કૃપા કરીને તમારા સ્વરૂપનું દર્શન કરાવો ! ! અરે ! તમે ઝાડોની પાછળ છુપાઇ રહ્યા છો ? જો એમ હોય તો એ મોટા

ખેદની વાત છે કે હુ તમારી સાથે વનમાં આવેલી છુ અને આવી રીને વિલાપ કરૂં છું તે છતાં તમે નજીક આવીને મને શાંતિ કરતા નથી! હે રાજા! હુ મારા દેહનો તથા બીજા કોઇનો શોક કરતી નથી પણ મારા વગરના એકલા તમે કેમ કરશો, એવા વિચારથી તમારા સંબંધી શોચ કરૂં છું."

આવી રીતે વિલાપ કરી દુ:ખયુકત થએલી દમયતી આમથી તેમ ચારે પાસ ફરવા મડી. વનમા કોઇ માણસ જાતને તે દેખતી નથી તેથી તથા ભયકર પ્રાણીઓના શબ્દ સાંભળી, બીકથી દોડતા પૃથ્વી ઉપર પડી જાય છે અને બેઠી થાય છે. એવામાં મોં વિકાશી માર્ગમાં પડેલા એક અજગરે એનો પગ ગળ્યો. એથી તેને શરીરે ઝેર ચઢવા માંડયુ. તોપણ પોતાને માટે કશો શોક ન કરતાં પોતાથી વિખુટા પડેલા પતિને માટે તે સતી ધાડા સ્વરથી રડવા લાગી તેનુ રૂદન સાંભળી એક પારધી એ વનમા શિકાર કરતો હતો તે દોડતો દોડતો ત્યાં આવ્યો, અને હથિયાર વડે જાળવીને અજગરને ચીરી તે બાઇને છુટી કરી પછી તેણે પાણી લાવીને અજગરના મુખથી ખરડાએલુ દમયંતીનું શરીર ધોઇ નાંખ્યુ, અને ફળફૂલ વગેરેનો આહાર કરાવીને તેને સચેત કરી. પછી તેને પૂછવા લાગ્યો કે, 'બાઇ તું કોણ છે, અને આ નિર્જન વનમાં શા માટે આવી છે?" તેના જવાબમાં દમયતીએ પોતાની સઘળી બીના તેને કહી સભળાવી અર્ધું વસ્ત્ર પહેરવાથી જેના શરીરનો કેટલોક ભાગ બરાબર ઢકાયો નથી, એવી સુકોમળ નાજુક સ્ત્રીને જોઇ તથા તેની મધુર વાણી સાંભળી પારધી મોહ પામ્યો, અને ભાન ભૂલીને મર્યાદા વિરૂદ્ધ વચન બોલવા લાગ્યો. આથી દમયતીને ઘણો ક્રોધ ચડયો, પણ પોતાને

જીવતદાન આપનારનુ ભૂડું ના થાય તો ઘણુ સારૂ એવા વિચારથી કેટલીક વાર સૂધી તે છાનીમાની બેશી રહી. પછી જ્યારે એનો એક આરો ન રહ્યો, ત્યારે તે ગુસ્સાથી આંખો લાલચોળ કરીને ક્રોધથી બોલી કે, “ હે પ્રભુ! જો મે નળ સિવાય બીજો અન્ય પુરૂષ સ્વપ્નામાં પણ ન ઇચ્છયો હોય તો આ પાપી ચડાળ તત્કાળ મૃત્યુ પામીને પૃથ્વી ઉપર પડો.” તે જ વખતે જેમ અગ્નિથી બળતુ વૃક્ષ પૃથ્વી ઉપર પડે તેમ પારધી જમીન ઉપર પડયો. તેના મરવા પછી દમયંતી પાછી નળની શોધ કરતી ત્યાથી આગળ ચાલી અને વૃક્ષોની ગીચ ઝાડીવાળા તથા મોટા મોટા પર્વતોની ગુફાઓમાં રહેતા સિહ, વાઘ, રીછ, વગેરે ભયકર વનપશુઓની ગર્જનાથી ગાજી રહેલા મહા ઘોર વનમાં જઈ ચડી. ઘણે દૂર જવા પછી એક નદી આવી. ત્યા કોઇ વટેમાર્ગુઓનો કાફલો સામે પાર જતો તેણે જોયો, તેથી તેમનો સગાથ કરવાને ઉતાવળથી નદી ઉતરી તેમને જઇ મળી જેનુ શરીર સૂકાઇ ગયુ છે, મોઢાની કાંતિ ફરી ગઇ છે, ઉઝરડા ભરાયાથી અગ લોહીલોહાણુ થઇ ગયુ છે, માથાના કેશ છૂટા વીખરાઇ ગયા છે, તથા તેમાં પુષ્કળ ધૂળ ભરાઈ છે, ને જેણે અર્ધું વસ્ત્ર પહેર્યું છે, એવી દમયતીને જોઇ તે કાફલામાંનાં માણુસો ભયભિત થઇ નાસવા લાગ્યાં. કેટલાક તેની મશ્કરી કરવા લાગ્યા, અને કેટલાક બીતા બીતા પૂછવા લાગ્યા કે, “ બાઇ! તું કોણુ છે, અને કોને શોધે છે? તને જોઇને અમે કપીએ છીએ માટે સાચે-સાચું કહે.” તે સાંભળી દમયંતી કહેવા લાગી કે, “ ભાઇ! હું રાજાની કુંવરી અને રાજાની રાણી છું. મારાથી કોઇ બીશો નહિ. હું મારા પતિ નળરાજાની શોધ કરૂં છું. તેમને તમે જોયા હોય તો મને ખરી ખબર કહો.” શોકવડે રડતી દમયંતીનાં એવાં નરમ

વચન સાંભળીને તે સથવારાના કાફલાનો સુચિ નામનો મુખી તેને કહેવા લાગ્યો કે, "હે કલ્યાણી! મે આ વનમા હાથી, પાડા, સિંહ, વાઘ, રીછ, હરણ વગેરે પશુઓ સિવાય કોઇ મનુષ્યને દીઠું નથી, ફકત દમયંતી તને જોઇ" તે સાંભળી નિરાશ થઇ દમયંતી બોલી કે, "વારૂ ભાઇ! તમારો કાફલો ક્યાં જવાનો છે?" સુચિએ કહ્યુ, "સુબાહુ રાજાના ચેદિ દેશમાં વ્યાપાર કરી લાભ મેળવવા સારૂ અમે જઇએ છીએ." તે સાંભળી પોતાના પતિનો વખતે મેળાપ થાય એવી લાલચે દમયતી તે સઘની સાથે વિદાય થઇ. જતાં જતાં માર્ગમાં એક સુદર તળાવ આવ્યુ, ત્યાં સધ્યાકાળ પડી, અને રાત્રી અધારી હતી તેથી પાસેના છૂટા મેદાનમાં જ્યાં જેને અનુકૂળ આવ્યું તેમ સૌએ પડાવ કર્યો તેમનાથી જરા દૂર એક જગો પસદ કરી ત્યાં દમયતી પણ સૂતી. એવામાં મધ્ય રાત્રિએ વગડાઉ હાથી તળાવમાં પાણી પીવાને આવ્યા. તેમણે કાફલાના પાળેલા હાથી જોયા એટલે ચીસો પાડતાં દોડી આવી એ હાથી સાથે લડવાને ભારે તોફાન મચાવ્યું. કાફલાના સઘળા માણસો ઉઘેલા હતા, તે આ રમખાણથી ઝબકીને ઉઠયા. તેમાંના કેટલાએક વિફરેલા હાથીના પગ તળે આવવાથી ચગદાઇ ગયા, કેટલાક નાશી ગયા, અને કેટલાએકને હાથીએ પોતાના દતૂશળવડે ચીરી નાંખ્યા, આ બનાવથી કાફલામાં ભગાણુ પડયુ, અને ઘણા માણસોની હાણ થઇ. તોફાન મટી જવા પછી જીવતા રહેલા માણસો એકઠા થઇ વિચાર કરવા લાગ્યા કે, "આપણા ઉપર આટલો બધો કેર થવાનુ કારણ શુ? શું આ તે દૈવકોપ હશે?" ત્યારે તેમાંથી કેટલાક બોલી ઉઠયા કે, "ભાઇ પેલી કોઇ વંત્રી આપણા સઘમાં આવીને ભળી છે, તેની માયાથી જ આ કામ બન્યુ હશે! માટે જો તે નજરે પડે તો દેખાળા,

કાકરા અને પથરા તેને મારીને પૂરી કરીએ." બધાને આ વાત ખરી ભાસી તેથી આસપાસ તેને ખોળવા મંડયા; પણ અધારી રાત હોવાથી જડી નહિ તેથી નિરાશ થઇ રસ્તે પડયા. દમયતી દૂરના એક ઝાડને ઓઠે રહી તેમની બધી વાતચીત સાંભળતી હતી. તે ઘણો ત્રાસ પામી અને વિચાર કરવા લાગી કે "અરે દૈવ! હું કાંઇ જાણુતી નથી તે છતાં આ બધું મારે માથે આવી પડ્યુ!! આ તે કયા જન્મના પાપ મને નડતાં હશે? જો હું ઝાઝી વાર અહિં ટકીશ તો અપરાધ વિના એ લોકો મારો પ્રાણુ લેશે." એમ ધારી અધારાને લીધે રસ્તો સૂઝતો નહોતો તોપણુ આડે મારગે તે ત્યાંથી ચાલતી થઇ. હીડનાં હીડતાં રસ્તામાં કાંટા વાગે, ઠેસ વાગવાથી ભોય ઉપર પડી જવાય, લોહી નીકળે એ બધુ દુખ સહન કરતી કરતી બીજા દિવસની સાંજે ચેદિ દેશ પ્રત્યે પોતાની માસીના નગરમાં તે આવી પહોંચી અર્ધુ વસ્ત્ર પહેરેલી, ભયભીત થએલી, શરીરે સૂકાઇ ગએલી, અને મેલ તથા રસ્તાની રજોટી જેના શરીરમા ભરાએલી છે એવી દમયતી ગાંડાની માફક ચાલતી ચાલતી નગરમા પેઠી. તે નગરના રહેવાસીઓ છૂટા કેશવાળી અબળાને જોઇને આશ્ચર્ય પામ્યા બાળકો તેની કેડે પડી સતાવવા લાગ્યા એવી અવસ્થામા જ્યારે તે સુબાહુ રાજાના મહેલની નજીક આવી ત્યારે ત્યાં બારીએ બેઠેલી રાજમાતાએ તેને જોઇ, અને બાળકોની સભાળ રાખવા સારૂ રાખેલી દાસીને કહ્યુ કે, "પેલી સ્ત્રી ચાલી આવે છે તેની પાસે તું જા ને તેને અહિં બોલાવી લાવ." રાણીની આજ્ઞાથી દાસી દમયતી કને આવી, અને વીટાઇ વળેલાં માણસો તથા છોકરાંને કહાડી મૂકી તેને રાજમાતાની પાસે તેડી ગઇ. પોતાની ભાણેજનો ચહેરો દુઃખથી છેક બદલાઇ ગયો હતો, તેથી રાજમાતાએ તેને ઓળખી નહિ પરંતુ આ

કોઇ મોટાનુ ફરજંદ છે એમ ધારી તેને પૂછ્યુ કે, " બાઇ તારી સાથે કોઇ રક્ષણુ કરનાર દેખાતુ નથી, તેમ તુ કોઇથી ભય પામતી હોય એવુ લાગતુ નથી, એવી તુ કોણુ છે ? અને કયાંથી આવી ? " દમયતીએ કહ્યુ, , હુ સૈરંધ્રી (દાસીની જાતમાં ઉત્પન્ન થએલી,) મારી ઇચ્છામાં આવે ત્યા રહેનારી, મારા પતિને વિષે પ્રીતિવાળી, ફળફૂલનુ ભોજન કરનારી, તથા ફરતાં ફરતા જ્યા સાંજ પડે ત્યાં નિવાસ કરનારી દાસી છુ દેહની પછવાડે જેમ પછડાયો ગતિ કરે છે તેમ મારા પતિની પછવાડે હું ફરૂ છુ દૈવયોગથી મારા પતિને દ્યૂતની અધર્મી રમત રમવાનો પ્રસગ આવ્યો, તેથી તે સર્વસ્વ હારીને વનમાં નીકળ્યા, અને હુ તેમની સેવાને માટે તેમની પૂઠે ચાલી. ભૂખ તરસથી પીડાતા મારા પતિએ ફક્ત એક વસ્ત્ર પહેરેલું હતુ, તે સિવાય બીજુ કઇ તેમના પાસે નહોતુ કોઇ કારણસર તેમનુ તે વસ્ત્ર પણ હરાઇ ગયુ ત્યારે મે મારૂ અરધુ વસ્ત્ર તેમને પહેરવા આપ્યુ. એક વસ્ત્ર પહેરેલાં અમે બેઉ જણા ભૂખ્યાં તરસ્યાં વનમાં ફરતાં ફરતાં થાકી જવાથી એક ઝાડ નીચે સૂઇ ગયાં જ્યારે હું નિદ્રાવશ થઇ ત્યારે દુખ અને દુર્વિચારથી વ્યાકુળ થએલા મારા પતિ મને ઉંઘતી મૂકી વિના અપરાધે અરધુ વસ્ત્ર કાપી ત્યાંથી ચાલતા થયા હુ તેમનો શોધ કરવા ફરૂ છુ, પણ મને ખબર નથી કે મારો પ્રાણેશ્વર અમુક જગોએ છે !!" એમ કહેતા કહેતા દમયતીની આંખોમાંથી ચોધારે આંસુ પડયાં પછી રાજમાતા તેને કહેવા લાગી કે, "હે કલ્યાણી! મને તારા ઉપર ઘણી દયા તથા પ્રીતિ ઉત્પન્ન થાય છે માટે તુ મારી પાસે રહે મારા ચાકરો તારા પતિની શોધ કરશે, અથવા તો તે જ્યાં હશે ત્યાંથી ફરતો ફરતો અહિં આવશે." તેના પ્રત્યુત્તરમાં દમયંતી કહેવા લાગી કે,

" હુ તમારી પાસે રહેવાને ક્યારે કબૂલ થાઉં કે જો તમે મારી આટલી પ્રતિજ્ઞાઓ સાચવો તો જ. તે પ્રતિજ્ઞાઓ એ કે—હુ કોઇ દિવસ કોઇનુ એઠું ખાઇશ નહિ, પગે ચાલીને ક્યાંઇ જઇશ નહિ, કોઇ પુરૂષ સાથે ભાષણ કરીશ નહિ, કોઈ પુરૂષ મારે વિષે અધર્મયુક્ત બુદ્ધિ કરે તો તેની પાસેથી તમારે દંડ લઇ તેનો નાશ કરવો, કારણ કે એવા અધર્મી પુરૂષનુ મુખ જોવુ નહિ એવુ મારે વ્રત છે મારા પતિની શોધ મળવા સારૂ બ્રાહ્મણને ફક્ત દૃષ્ટિથી જોઇશ. એવી રીતે તમારાથી બની શકે તો હુ તમારી પાસે રહુ." દમયતીનાં આવાં વચન સાંભળીને રાજમાતા ઘણાં ખુશી થયાં અને તેના કહેવા પ્રમાણે બદોબસ્ત કરી પોતાની પુત્રી * સુનદાની સખી તરીકે તેને પોતાને ઘેર રાખી. અહિયા દમયતીને પોતાના પતિના વિયોગ સિવાય કોઇ પ્રકારનો બીજો શોક અથવા ભય રહ્યો નહિ

નળરાજા જુગટુ રમવામા હારવાથી રાજપાટ ખોઇને દમયંતી સુદ્ધાં વનમાં નીકળ્યો છે, તે ક્યાં છે, તેનો પત્તો ન લાગવાથી તેનો સસરો ભીમકરાજા શોધ કરવા લાગ્યો ઘણા વખત સુધી ખબર ન મળી ત્યારે તેણે સેકડો બ્રાહ્મણોને દ્રવ્ય આપવું પરઠી શોધ કરવાક મોકલ્યા. ઘણા દેશ, ગામ અને વગડાઓમાં એ બ્રાહ્મણોએ તપાસ કરી, પણ કાંઇ પત્તો લાગ્યો નહિ. એવામાં સુદેવ નામનો એ બ્રાહ્મણ શોધતો શોધતો ચેદિ દેશ પ્રત્યે સુબાહુ રાજાના નગરમાં આવી પહોંચ્યો. એ શહેરમાં જોતો તે રાજમહેલની કને આવ્યો. ત્યાં તેણે રાજકન્યા સુનંદાની સાથે બેઠેલી સખીને જોઇ. થોડી વાર એક નજરથી તેના સામું જોઇ રહી, શરીરનાં ચિહ્ન મળવાથી સુદેવે

* પ્રેમાનદે ઇંદુમતી કહી છે.

વિચાર્યું કે નક્કી આ દમયંતી છે તેથી તેની પાસે જઇને તે બોલ્યો કે, " બહેન દમયતી! તમારાં માતપિતા તથા બેઉ બાળકો ખુશી આનંદમાં છે. હુ તમારા ભાઇનો મિત્ર સુદેવ બ્રાહ્મણ છુ મને ઓળખ્યો ? તમારા પિતાએ મને તમારી શોધ કાઢવાને મોકલ્યો છે." આ સાંભળી દમયંતીનું હૃદય ભરાઇ આવ્યુ અને રડતી રડતી તે બોલી કે, " બાપુ સુદેવ, સર્વ ખુશી છે ને? ' સુદેવ પણ રડવા લાગ્યો. બેઉને રડતાં જોઇ સુનદા પોતાની મા પાસે જઇને કહેવા લાગી કે, " મા, સૈરધ્રીની પાસે કોઇ બ્રાહ્મણ આવીને બેઠો છે, અને તે બે જણા બહુજ રડે છે. " તે સાંભળી રાજમાતા ઉતાવળાં તેમની પાસે આવી બ્રાહ્મણને પૂછવા લાગ્યાં કે, " ભાઇ, સૈરધ્રીને તુ ઓળખે છે? એ કોણ છે ? " સુદેવે કહ્યુ, " માતાજી ! એ વિદર્ભ દેશના ભીમક રાજાની પુત્રી, નૈષધ દેશના નળરાજાની સ્ત્રી દમયંતી છે. એના પિતાએ મને એની શોધ કરવાને મોકલ્યો છે. ઘણા દિવસથી શોધતાં શોધતાં આજ મેં એને દીઠી. એના જેવી સ્વરૂપવાન બીજી કોઇ સ્ત્રી પૃથ્વીમાં નથી. એના કપાળમાં કમળના પુષ્પ સરખો લાલ મસ છે, તે એ ધાણથી મે એને ઓળખી કહાડી. " સુદેવનાં વચન સાંભળી રાજમાતા બેબાકળાં બની ગઇ. તે પશ્ચાત્તાપ કરવા લાગી કે, " શિવ ! શિવ ! ! મેં આ શું કર્યું ? ! મારી બહેનની પુત્રી પાસે મે દાસીપણ કરાવ્યુ ? ! મને ધિક્કાર છે કે મેં એને ઓળખી નહિ !!!" પોતાની માસીને આમ પશ્ચાત્તાપ કરતી જોઇ દમયંતી તેને કહેવા લાગી કે " માસી, અહિંયાં હુ કાંઇ દુઃખ પામી નથી, યોગ્ય રીતે મારી બરદાશ થઇ છે. તમે મારી પાસે કાંઇ નીચુ કામ કરાવ્યુ નથી માટે હું તમારો પાડ માનું છું. હવે તમે મારા પિતાના ઘર પ્રત્યે

જવાને મને જલદી આજ્ઞા આપો; શાથી કે મારાં બેઉ નાનાં બાળક મારા વિના કેવાં ટળવળતાં હશે તે હુ જાણુતી નથી " દમયતીનુ કહેવુ કબૂલ કરી રાજમાતાએ કેટલુક સૈન્ય સાથે આપી પાલખીમાં બેસાડી સુદેવ સહિત તેને તેના પિતાને ઘેર વિદાય કરી.

થોડા દિવસમાં સુદેવ તથા દમયંતી કુંડિનપૂર જઇ પહોંચ્યાં. દમયતીને જોઇ તેના માતપિતા ઘણો જ હર્ષ પામ્યાં. વિખૂટી પડેલી ગાય જેમ પોતાના વાછરડાને મળે તેમ દમયતી પોતાનાં બેઉ બાળકોને મળી થોડા દિવસ ત્યાં રહ્યા પછી દમયતીએ પોતાની માતાને એકાંતમાં બોલાવીને કહ્યું કે, " માતા ! જો તુ મને જીવાડવાને ચહાતી હોય તો બ્રાહ્મણુને મોકલી મારા પતિની શોધ કરાવ. " તે સાભળી ભીમક રાજાની આજ્ઞાથી તેણે નળની શોધને માટે બ્રાહ્મણોને મોકલ્યા. તેઓમાંનો એક પર્ણાદ નામે બ્રાહ્મણુ ફરતો ફરતો અયોધ્યામાં ઋતુપર્ણ રાજાના દરબારમાં આવ્યો. ત્યાં આવીને તે દમયતીની બતાવેલી કેટલીક સમસ્યાઓની ટેવ નાખતો હોય તે પ્રમાણે બોલવા લાગ્યો. દમયંતીએ તેને કહ્યું હતું કે, ' જે મારી સમસ્યાઓનો પ્રત્યુત્તર આપે તે જ નળ છે એમ જાણુવું. ' રાજસભામાંથી કોઇએ કાંઇ જવાબ દીધો નહિ, એટલે પર્ણાદ ત્યાંથી આગળ ચાલ્યો, અને દમયતીની સમસ્યાઓ બોલતો બોલતો રાજાની ઘોડાર પાસે આવ્યો ત્યાં ઘોડાની ચાકરી કરનાર બાહુક નામના એક સારથિએ બહાર આવી તેના બોલવાનો ખરેખરો જવાબ આપ્યો. એ બાહુકનો ચહેરો અતિ કદરૂપો અને બેડોળ હોવાથી પર્ણાદના મનમાં એમ ખાતરી ન થઇ કે આ જ નળરાજા હોય, તેથી તે ત્યાંથી પાછો ફરી દમયંતી કને કુંડિનપૂરમાં આવ્યો, અને બાહુકે કહેલો

સમસ્યાઓનો પ્રત્યુત્તર તેને કહી સંભળાવ્યો. દમયંતીએ જાણ્યું કે નક્કી એ નળ છે તેને તેડી લાવવા સારૂ એ સતીએ સ્વયંવરનું બહાનુ કાઢી બ્રાહ્મણને પાછો અયોધ્યા મોકલ્યો. તે ત્યાં જઇ ઋતુ-પર્ણ સુદ્ધાં બાહુકને કુંડિનપૂરમાં તેડી લાવ્યો પછી આડકતરી રીતે કેટલીએક પરીક્ષા કરી દમયતીએ પોતાના સ્વામી નળને ઓળખી કાઢયો. નળને તેનુ અસલ સ્વરૂપ પ્રાપ્ત થયુ અને તે તથા દમયંતી એક બીજાને મળ્યા તે વખતે આખા નગરમાં મોટો આનદ વર્તાયો. થોડા દિવસ કુંડિનપૂરમાં રહ્યા પછી નળે નૈષધ દેશમાં આવી પુષ્કર પાસેથી પોતાનું રાજ્ય લઇ લીધુ એ રીતે નળ અને દમયંતી દુઃખમાંથી મુક્ત થઇ પૂર્વ સ્થિતિને પામ્યાં.

ઉપરના દમયંતીના આખ્યાન ઉપરથી વાંચનારના મનમાં નક્કી થશે કે બાળકો પુખ્ત ઉમ્મરે પહોંચ્યા પછી પોતાની મેળે એક એકને પસદ કરી પરણે તો સંસારમાં અચાનક આવી પડતી અડચણોથી મુક્ત થઇ, તેઓ દુનિયાદારીનાં સુખદુઃખ સહન કરવા શક્તિમાન્ થાય કદાચિત મોટી ઉમ્મરે એવા જોડામાંથી કોઇનામાં નળની પેઠે કાંઇ દુર્ગુણ માલૂમ પડે તોપણ તેથી કટાળીને હિમ્મત નહિ હારતાં, તેથી ઉત્પન્ન થએલા ગેરફાયદાનું ફળ ભોગવવામાં એક બી-જાને મદદ કરી, છેવટે ધીરજથી તે દુઃખ દૂર કરવાના પ્રયત્ન કર્યા સિવાય ચૂકે નહિ. નાની ઉમ્મરમાં બાળકોને પરણાવવાથી આગળ સસારમાં ઉતરતાં તેમને કેટલી અડચણો આવી નડે છે, અને તે અડચણો દૂર કરવાને કોઇ પણ પ્રકારનું સાધન તેમની પાસે રહેતુ નથી, એ વિષય ઉપર વિવેચન કરવાનું ગ્રંથવિસ્તારને ભયે અત્રે માંડી વાળીએ છીએ. તોપણ એટલું તો કહેવું જોઇએ કે, જે લોકો

પોતાની પ્રજાનુ સારૂ થવાને ઇચ્છતા હોય, તેમણે છોકરાં ઉમ્મર લાયક થઇ તેમની મેળે એક બીજાને પસંદ કરી પરણે એવો કાંઇ બંદોબસ્ત કરવો જોઇએ. આવો રિવાજ થાય તો દેશમાં સંપ, વિદ્યા, દ્રવ્ય અને સ્વતંત્રતા વધ્યા સિવાય રહે નહિ. જેઓ સ્વદેશનુ કલ્યાણ ઇચ્છતા હોય તેમણે ખરા અંતકરણથી આ બાબત પર લક્ષ આપી એ પ્રમાણે થવા યત્ન કરવો અને પોતે પણ એમ વર્તવુ જોઇએ.

દમયતીના પાતિવ્રત્યને માટે વિસ્તાર કરી સમજાવવુ પડે તેમ નથી. ઉપરના આખ્યાનમાં વખતો વખત તેના અનહદ પતિપ્રેમની હકીકત જોવામાં આવશે. દુર્વિકારોથી નળનુ મન ભ્રમિત થયું અને તેણે એ સતી (દમયતી) નો વાંક વિના ત્યાગ કર્યો, તોપણ એ પવિત્ર બાઇએ તેના તરફના પોતાના ગાઢા પ્રેમભાવમાં લેશ માત્ર પણ ખામી આવવા દીધી નહિ ! ભૂખ, તરસ અને થાકથી તથા વિકરાળ વનપશુઓ અને દુષ્ટ દુર્ગુણી મનુષ્યોથી તેને પારવિનાની પીડા ભોગવવી પડી, તે છતાં " હે નળ ! હે નળ ! " એ શબ્દ તેને મો-ઢેથી બોલતો બંધ પડયો નહિ. પોતાને કેવું દુઃખ પડે છે, તથા પોતે કેવી હાલતમાં છે તે ઉપર બિલકુલ લક્ષ ન આપતાં, ઘેલીની પેઠે ઝાડ, પાન, પશુ, પંખી, પંથી–મુસાફર–અતિથિ, અને જે મળે તેને ' નળ રાજા દીઠા ? પુણ્યશ્લોક ક્યાંઇ મળ્યા ? ' એ પ્રમાણે તેણે પૂછ્યાં જ કર્યું. એટલું જ નહિ પણ ઋતુપર્ણ રાજાની ઘોડારમાંના બાહુક નામે સારથિએ પર્ણાદની ટેલનો પ્રત્યુત્તર આપ્યો તેથી તે નળ રાજા છે એમ ધારી તેને મળવાની આશાએ ફરી સ્વયંવર કરવાનું ખોટું બહાનું કાઢી, એ રાજા તથા સારથિને પોતાની પાસે તેડાવ્યા,

અને બુદ્ધિચાતુર્યની બાહુકની પરીક્ષા કરી ધૂળમાંથી હીરો ઉપાડી લે તે પ્રમાણે નળ રાજાને ખોળી કાઢયો. એ પોતાના પતિ તરફની એ સતીની દૃઢ પ્રેમભક્તિની ખરેખરી લાગણી દેખાડી આપે છે. પોતાનો અપરાધ નહિ હોવા છતાં ઉજડ જગલમાં તેણે રખડતી મૂકેલી, એવા નિર્દય થઇ ગએલા ભ્રમિત મનના પતિનો પત્તો મેળવવા દમયતી જેવી સુકુમાર રાજકન્યાએ જે ભગીરથ પ્રયત્ન કર્યો એ તેના નિર્મળ પાતિવ્રત્યપણાની ખરી ખૂબી દેખાડી આપે છે એના જેવો દૃઢ પતિપ્રેમ અને પતિભકિતની આસકતતા આજના વિકારી વખતમાં તો દેખવામાં કયાંથી આવે ? પણ પૂર્વે પ્રખ્યાત થઇ ગએલી ઘણીક સતીઓ પણ તેના એ ગુણની બરોબરી કરી શકે નહિ, એમ ધારી શકાય છે. સીતાને જે દુ:ખ પડયું, તે તેણે સહન કયુ, પણ આણે (દમયતીએ) તો એવું દુ ખ સહન કરવા સાથે વિયોગી પતિનો મેળપ કરવાને ખરા પુરૂષાતનવાળા પુરૂષથી પણ બની શકે નહિ એવો પ્રયત્ન કર્યો છે. આહા ! એક વખત એવો પણ હતો કે જયારે આવાં સ્રીરત્નોથી ભરતખંડની પવિત્ર ભૂમિ અનહદ યશવાળી ગણાતી હતી ! ! દમયતીનુ આખ્યાન એવું બોધદાયક અને ચિત્તાકર્ષક છે કે તે આપણા આ દેશના લોકો જ પ્રેમપૂર્વક વાંચે છે એમ નથી પણ અન્ય દેશના પરધર્મી લોકો પણ હોંસે હોંસે તેનો આદર કરે છે. આ પવિત્ર આખ્યાન ધ્યાનપૂર્વક વાંચી તેમાંથી મળતો રૂડો બોધ ગ્રહણ કરી આપણા દેશની સ્રીઓ પોતાના દંપતીપ્રેમને શોભાવશે તો આ આખ્યાન લખાવનાર તથા લખનારને અનહદ આનંદ થશે.

સંસારસુધારાનો મુખ્ય આધાર સ્રીસુધારા ઉપર છે. કેમકે નાનાં

છોકરાં ઘણી વખત સ્ત્રીઓ પાસે રહે છે અને તેમનું અનુકરણ કરે છે જ્યાં સ્ત્રીઓ શુદ્ધાચરણવાળી અને કેળવાએલી નથી, ત્યાં ગમે તેટલા પ્રયત્ન કરવા છતાં કશો દહાડો વળવાનો નથી આવા વિચારથી આપણા દેશની સ્ત્રીઓને દૃષ્ટાંતદ્વારા ઉપદેશ આપવા માટે આ આખ્યાન લખાવવાનો વિચાર ગુજરાત વર્નાક્યુલર સોસાઈટીએ કર્યો છે. એ વિચાર પાર પાડવો તે વાંચનારના ઉપર આધાર રાખે છે. માટે છેવટે સર્વ ગુજરાતી ભાઇબહેનોને નમ્રતાપૂર્વક વિનતિ છે કે તેમણે આ દમયતીનુ તથા પાછળનું સીતાનુ એ બે આખ્યાન લક્ષપૂર્વક વાંચી તેમાંથી મળતો ઉત્તમ ઉપદેશ ગ્રહણ કરવો. બહુ બહુ પ્રકારે શ્રમ અને ખર્ચ કરવા છતાં જે અગત્યની બાબત મળવી મુશ્કેલ પડે તે બાબત—દંપતીપ્રેમનો રૂડો બોધ—આ બે નાનાં આખ્યાનો સમજીને વાંચવાથી ઝટ મળી શકશે.

सीता अने दमयंती विषे.

" પીડામાં પોકાર પડિયા રે, ફંદે લૂટાણા ફંડીઆ. "—એ રાગ.

સતી એક સીતા શાણી રે, અતિ રૂડી દમયતી રાણી રે. ટેક.
રાઘવરાયે ત્ર્યંબક તોડી ગ્રહ્યો સતીનો હાથ,
ઇચ્છેલો વર વરી વૈદર્ભી, નૈષધ કેરો નાથ,— સતી એક૦ ૧
રાજ્ય તજી સત્ય સાચવવાને, રામે વેઠ્યો વનવાસ;
જુગટામાં જર ખોયો નૈષધે, હાથે બન્યો ઉદાસ.— સતી એક૦ ૨
કાકુત્સ્થ વિરહ ન વેઠયો વનિતા, વન વસી સ્વામીની પાસ;
દોષનો રોષ ન આણ્યો દમયંતી, પૂઠે કીધો પ્રવાસઃ—સતી એક૦ ૩

વન વસી હઠ લીધી હઠીલી, માગ્યું મૃગનું ચર્મ,
નગ્ન નાથને વસ્ત્ર વિંટાળ્યું, કેવુ દમયતીનુ કર્મ — સતી એક૦ ૪
લક્ષ્મણ વચન પર લક્ષ ન રાખ્યો, દીલમાં માન્યો ડાઘ,
પીયર-પથ પતિએ ભાળવિયો, તોય ન કીધો ત્યાગ —સતી એક૦ ૫
સતી સીતાનુ હરણ થવાથી, રોયા રામ અપાર,
નિર્દય નાથે પડતી મૂકી, "નળ ! નળ !" કીધો પોકાર —સતી એક૦ ૬
રાવણ રાજા લંકામાં આવ્યો, ધ્રુજાવી દીધી ધાક,
પારધીએ પતિવ્રતા સતાવી, બાળીને કીધો ખાખ — સતી એક૦ ૭
અશોકવાડીમાં અબળા રાખી, ચોકી ચારે પાસ,
વણઝારાનું દુખ વઠી, થઇ છાની માસીની દાસ — સતી એક૦ ૮
રામે સીતાનો શોધ કરાવી, જીતી જુવતો રત્ન,
વિપ્ર મારગે વર ખોળી લીધો, એવો અબળાનો યત્ન —સતી એક૦ ૯
સીતાનું જેવું શાણપણું, તેવો રામ તણો જ વિવેક,
અમિત નળનુ ભાન ન ભૂલી, એવી દમયંતી એક —સતી એક૦ ૧૦

